

De hbo-theoloog als juridisch-sensitieve professional

Verkenningen ten behoeve van het competentieprofiel van de
hbo-theoloog

De hbo-theoloog als juridisch-sensitieve professional

Verkenningen ten behoeve van het competentieprofiel van de hbo-theoloog

“ZOEK HET RECHT! HELP DE VERDRUKTE, DOE DE WEES RECHT, BEPLEIT DE RECHTSZAAK VAN DE WEDUWE!” (JESAJA 1:17)

*“GERECHTIGHEID EN RECHT TE DOEN IS VOOR DE HEERE VERKIESLIJKE DAN EEN OFFER”
(SPREUKEN 21:3)*

Auteur: P.M. Oskam
Studentnummer: 090352
Email: p.oskam@live.nl
Afstudeerproject

Opleiding: Godsdienst Pastoraal Werk;
Christelijke Hogeschool Ede

Opdrachtgever: Dr. R. Erwich;
Lectoraat 'Geloven in Context' Christelijke Hogeschool Ede

Begeleider: drs. A.C. van Hell
Beoordelaar: D. van Schepen MA

Ede, mei 2016

Voorwoord

Een hbo-theoloog is werkzaam binnen de kerk, instelling of als zelfstandige. In dit afstudeeronderzoek onderzoek ik over welke competenties dergelijke hbo-opgeleide pastores dienen te beschikken om zich professioneel te verhouden tot vragen en uitdagingen waarin een juridische vraag een rol speelt.

Een van de taakgebieden van de hbo-theoloog is het werken aan de eigen spiritualiteit en professionalisering. Dit geldt op zowel persoonlijk vlak als op het niveau van de beroepsgroep. Het competentieprofiel van de hbo-theoloog is dus geen statische werkelijkheid. Er is sprake van nieuwe uitdagingen en veranderende contexten waarbinnen de hbo-theoloog zijn werkzaamheden verricht. Deze ontwikkelingen zijn aanleiding om het competentieprofiel van de hbo-theoloog te evalueren. Begin 2015 heeft Leo van Hoorn, directeur van de Academie Theologie van de Christelijke Hogeschool Ede, dit onderzoek geïnitieerd met het oog op de vernieuwing van het competentieprofiel van de hbo-theoloog. René Erwich, lector van de academie is opdrachtgever van dit onderzoek.

Dit onderzoek is tevens de afronding van mijn eigen opleiding Godsdienst Pastoraal Werk. Naast mijn studie Rechten heb ik mij met veel plezier verdiept in de wereld van kerk, theologie en pastoraat. Ik ben dankbaar dat ik via de opleiding, en ook nu weer via dit onderzoeksproject, kennis heb kunnen maken met de breedte van de kerk en de diepgang van het pastorale werk. Ik hoop dat ik na afronding van de opleiding, als beginnend professional, een plek kan innemen binnen het geheel van Gods Koninkrijk, op welke wijze dat dan ook zal zijn.

Zeist, Pinksteren 2016

Samenvatting

Dit onderzoek richt zich op het competentieprofiel van de hbo-theoloog. De gewenste professionalisering van de hbo-theoloog brengt met zich mee dat in het competentieprofiel ook aandacht zal dienen te worden gegeven aan de omgang van de hbo-theoloog met juridische situaties. Maatschappelijke ontwikkelingen zoals jurisdisering van de maatschappij en de toenemende juridische onduidelijkheid ten aanzien van de positie van religie in het publieke domein maken het noodzakelijk dat de hbo-theoloog adequaat kan handelen wanneer hij zich tot het juridische domein heeft te verhouden.

Hbo-theologen kunnen met een veelheid van juridische situaties in aanraking komen. Door een gebrek aan relevante kennis, vaardigheden en visie zijn zij echter niet in alle situaties in staat om daar op een adequate en professionele wijze mee om te gaan. In veel gevallen lijkt de hbo-theoloog niet sensitief voor het juridische. Door het tot zich nemen van kennis, het oefenen in vaardigheden en het ontwikkelen van visie ten aanzien van juridische vragen kan de hbo-theoloog zich profileren als een zelfbewuste beroepsbeoefenaar, die als professional in staat is om op een adequate wijze zijn werkzaamheden uit te voeren.

Uit het onderzoek blijkt allereerst dát de hbo-theoloog over juridische kwalificaties dient te beschikken om zich als professional tot het juridische domein te verhouden. Op de vraag wélke competenties dat dan moeten zijn, kan vervolgens aansluiting worden gezocht bij de kwalificaties zoals die worden gebruikt, en uitgewerkt zijn, in het sociaal-agogische domein. Het betreft dan juridische kwalificaties die betrekking hebben op het handelen als professional versus een cliënt/pastorant (microniveau), vanuit een arbeidsomgeving (mesoniveau) en het vermogen om te werken aan professionaliteit en professionalisering (macroniveau).

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
Samenvatting	4
Inhoudsopgave	5
1 Inleiding	6
1.1 Onderzoek lectoraat 'Geloven in context'	6
1.2 De hbo-theoloog en recht	7
1.3 Doel- en vraagstelling	7
1.4 Belangrijke begrippen	8
2 Verkenningen in de context - literatuuronderzoek	10
2.1 Maatschappelijke ontwikkelingen	10
2.2 Ontwikkelingen in de kerk	12
2.3 Competente professional	15
2.4 Verkenningen in het onderwijs	18
3 Theologische oriëntatie - literatuuronderzoek	23
3.1 Recht en gerechtigheid	23
3.2 Als interpreterende gids werken met recht en gerechtigheid	25
4 Hbo-theologen onderzocht - onderzoeksmethodiek	27
4.1 Onderzoekseenheden	27
4.2 Methode van dataverzameling	27
4.3 Materiaalverzameling	28
4.4 Registratie en verwerking gegevens	29
4.5 Analyse, betrouwbaarheid en validiteit	29
5 Hbo-theologen onderzocht - onderzoeksresultaten	33
5.1 Onduidelijkheid beroepsmatige geheimhouding	33
5.2 Vragen over protocollen en reglementen	34
5.3 Pastoranten en het juridisch domein	36
5.4 Juridische vragen binnen de gemeente/instelling	38
5.5 Omgang met grondrechten	41
5.6 Gebruik maken van Bijbelse en/of theologische noties	42
5.7 Vragen over het persoonlijke arbeidsrecht	43
5.8 Competent in de omgang met juridische uitdagingen	47
6 Conclusies	51
6.1 Conclusies van het literatuuronderzoek	51
6.2 Conclusies van het praktijkonderzoek	52
6.3 Conclusie van de hoofdvraag	54
7 Aanbevelingen	55
8 Literatuurlijst	56
Bijlagen	58

1 Inleiding

Een hbo-theoloog is een professional die wordt opgeleid aan de hand van een competentieprofiel. In het huidige competentieprofiel zijn de kennis, vaardigheden en visie van de hbo-theoloog ten aanzien van het juridisch gebied niet uitgewerkt. Dit terwijl hij die nodig zou kunnen hebben wanneer hij in aanraking komt met het juridische domein en zich daartoe heeft te verhouden.¹ In hoeverre ervaren hbo-theologen in dit verband een gemis ten aanzien van hun competentie? En wat hebben zij nodig wanneer zij in aanraking komen met de wondere wereld van het recht?

Wellicht is het wenselijk om in het competentieprofiel de benodigde kennis, vaardigheden en visie te borgen. Dit zodat de hbo-theoloog beschikt over noodzakelijke instrumenten wanneer hij in aanraking komt met het juridische domein. In dit onderzoek wordt onderzocht over welke competentie(s) de hbo-theoloog dan dient te beschikken. Op grond van deze bevindingen kan vervolgens een aanbeveling ten behoeve van het competentieprofiel van de hbo-theoloog worden geformuleerd. Dit onderzoek gaat dus niet zozeer in op de juridische positie van de hbo-theoloog, maar op de vaardigheden die hij nodig heeft wanneer hij met juridische aangelegenheden te maken heeft. Tegelijk zijn de juridische kwalificaties niet volledig te scheiden van de juridische positie, zodat in dit onderzoek de juridische positie soms terloops ter sprake zal komen.

1.1 Onderzoek lectoraat 'Geloven in context'

Het lectoraat 'Geloven in Context' richt zich in haar onderzoek op de wijze waarop de hbo-theoloog als startende professional de effecten van een veranderende culturele context kan verbinden met zijn beroepsidentiteit en professioneel handelen.² Deze vraag komt voort uit de constatering dat de hbo-theoloog onvoldoende in staat lijkt om zich vanuit zijn/haar eigen beroepsidentiteit te verhouden tot de veranderende context.³

Het onderzoek van het lectoraat richt zich onder andere op veranderingen in de Nederlandse samenleving en cultuur. Ook verkent het lectoraatsonderzoek de kansen en uitdagingen die uit deze contextanalyse voortkomen.⁴ Onlangs zijn de uitkomsten van het eerste deelonderzoek gepresenteerd. Om die reden verwijs ik dan ook naar deze publicatie voor wat betreft de beschrijving van de context waarbinnen de hbo-theoloog werkzaam is.⁵ In verband met het belang voor het specifieke juridische element in de context waarin de hbo-theoloog werkzaam is, zal ik in dit onderzoek wel specifiek nog ingaan op de juridisering van de samenleving en de juridische aspecten ten aanzien van de plaats van religie in het publieke domein. Verder zal ik in dit onderzoek ook verkennen op welke wijze de verhouding van de hbo-theoloog tot het juridisch domein kan bijdragen aan de professionalisering van de hbo-theoloog en de professionaliteit van het beroep.

¹ Overigens heeft M. Verhagen-van Kooten in 2002 als een mogelijke eindterm voor pastoraal werkers en pastores geformuleerd: "de beginnend beroepsbeoefenaar is een werker die op diverse vragen en problemen van pastورانen waarin een juridische component aanwezig is op een adequate wijze weet te reageren" In deze formulering is het bereik echter beperkt tot het toepassen van juridische kennis op een concrete casus van een pastoranant en vallen andere mogelijke elementen zoals arbeidsrechtelijke en organisatorische aspecten in de verhouding tot het juridische domein niet onder het bereik van deze eindterm.

² Onderzoeksplan lectoraat 'Geloven in context'

³ Erwich, R. (2014). Beroepstrots! De hbo-theoloog als zelfbewuste beroepsgelovige. Ede: CHE. Lectorale rede

⁴ Zie onder andere deelvragen 1 en 2 van het onderzoeksplan lectoraat 'Geloven in context'

⁵ Erwich, R. (red.), (2016). *Grensgangers – pendelen tussen geloof en cultuur*. Utrecht: Kok

1.2 De hbo-theoloog en recht

De hbo-theoloog kan op verschillende manieren in aanraking komen met het recht. Er kunnen situaties zijn waarin de hbo-theoloog zich heeft te verhouden tot dat juridische domein. Dat kan dan zowel als persoon, als professional of ambtelijk. Een hbo-theoloog kan betrokken raken in een situatie waarin een juridisch element een rol speelt (*passieve betrokkenheid*). Situaties waarin (mogelijk) een juridische component een rol speelt kunnen door de hbo-theoloog als professional ook actief worden opgezocht (*actieve betrokkenheid*). Zonder hierbij volledig te willen zijn kan onder andere worden gedacht aan:

- Situaties waarin geheimhouding een rol speelt.
- Vragen over (de toepassing van) protocollen en/of reglementen.
- Begeleiding van pastورانten die in aanraking komen met het juridische domein. (Denk hierbij onder andere aan echtscheiding, burenruzie, (persoonlijk) faillissement, aangiften tegen andere gemeenteleden, etc.)
- Juridische vragen die spelen binnen de gemeente (Denk hierbij onder andere aan eigendomsvraagstukken, onenigheid over leiderschap en/of koers, misbruik binnen de gemeente, etc.)
- Kerkelijke rechtsprocedures. (Denk hierbij aan bezwaar en beroep rondom geschillen of afzettingsprocedures.)
- Situaties waarin een (mogelijke)botsing van grondrechten een rol kan spelen. (Denk hierbij onder andere aan grondrechten zoals vrijheid van godsdienst, meningsuiting en vergadering. En beginselen zoals respect voor autonomie en privacy.)
- Arbeidsrechtelijke vragen en vragen over de (juridische) verhouding ten opzichte van de werk- of opdrachtgever. (Denk hierbij onder andere aan bevoegdheidsvraagstukken of de (ambtelijke) inbedding in de kerkelijke organisatie. Concrete invulling van wettelijke normen van 'goed werkgever en/of werknemerschap')
- (Beroeps)aansprakelijkheid
- Mogelijkheden en beperkingen van interdisciplinaire samenwerking.
- Bijbelse noties (o.a. over recht / gerechtigheid die het professioneel handelen van de hbo-theoloog richting kunnen geven.
- Omgaan met privacygevoelige informatie en bescherming persoonsgegevens
- Regelgeving rondom gebruik en verhuur van (kerkelijke) gebouwen.
- Situaties waarin de status van vluchtelingen een rol speelt, zoals bij bekeringen tot het christendom en doop/trouw-verzoeken.

Een hbo-theoloog kan in de veelheid van zijn werkzaamheden dus met diverse, van elkaar verschillende, juridische vragen te maken krijgen.

1.3 Doel- en vraagstelling

In het huidige competentieprofiel zijn de kennis, vaardigheden en visie van de hbo-theoloog niet expliciet uitgewerkt. Die heeft hij wel nodig wanneer hij in aanraking komt met het juridische domein en als hij zich daartoe heeft te verhouden. Op dit moment is onduidelijk wat de inhoud van die competentie zou moeten zijn. Daarom wil dit onderzoek verkennen over welke kennis, vaardigheden en visie hbo-theologen dienen te beschikken wanneer zij zich tot het juridische domein hebben te

verhouden. Dit inzicht zal vervolgens leiden tot een aanbeveling over de wijze waarop deze benodigde kennis, vaardigheden en visie in het competentieprofiel kunnen worden geborgd.

Deze doelstelling leidt tot de volgende vraagstelling voor het onderzoek:

Over welke competenties dienen hbo opgeleide theologen te beschikken om, in hun eigen context, op professionele wijze te acteren wanneer zij zich hebben te verhouden tot het juridische domein?

Om deze hoofdvraag op een goede wijze te kunnen beantwoorden met het oog op de doelstelling zullen onderstaande deelvragen worden onderzocht:

1. *Welke ontwikkelingen in de context van de hbo-theoloog zijn er te herkennen die mogelijk een specifieke competentie voor de omgang met het juridische domein nodig maken?*

In deze deelvraag focus ik vooral op de context waarin de hbo-theoloog werkzaam is. Doormiddel van literatuurstudie ga ik in op enkele ontwikkelingen in de maatschappij, kerk/instelling en onderwijs die als gevolg hebben dat een hbo-theoloog zich – wellicht noodgedwongen – heeft te verhouden tot het juridische domein. Ook ga ik in deze deelvraag in op de inhoud van de begrippen professionaliteit en competentie. Hoe ziet de hedendaagse en toekomstige professionaliteit er uit? En wat betekent dat voor de wijze waarop de benodigde competentie voor de hbo-theoloog -die in aanraking komt met het juridische domein- wordt geformuleerd? Ook wordt gekeken naar de wijze waarop ‘recht’ bij aanverwante opleidingen functioneert.

2. *Op welke wijze kan de verhouding van de hbo-theoloog ten opzichte van het juridische domein theologisch worden gedefinieerd?*

In deze deelvraag gaat het er vooral om inzichtelijk te krijgen wat Bijbelse noties zoals gerechtigheid en recht impliceren voor de wijze waarop theologen vandaag de dag hun professie uitoefenen. Doormiddel van een bijbels-theologisch onderzoek zal ik verkennen welke redenen er voor de hbo-theoloog zijn om zich bezig te houden met het juridische domein. Welke lijnen zijn er te trekken van het Bijbelse principe van ‘recht en gerechtigheid’ naar het professionele handelen van de hbo-theoloog ?

3. *Op welke wijze verhouden hbo-theologen zich momenteel tot het juridische domein?*

Om deze deelvraag te kunnen beantwoorden zal ik allereerst een inventariserende vragenlijst onder hbo-theologen uitzetten. Zo kan er geïnventariseerd worden op welke wijze zij zich tot het juridische domein verhouden. Op basis van de uitkomsten en de bevindingen van de literatuurstudie van de andere deelvragen wil ik vervolgens een gericht kwalitatief onderzoek uitvoeren onder een selecte groep hbo-theologen. Deze interviews vormen een verdieping van de vragenlijst. Dit om na te gaan welke inzichten er kunnen worden ontleend aan de wijze waarop hbo-theologen zich momenteel tot het juridische domein verhouden. De uitkomsten van de inventariserende vragenlijst en de interviews zullen richting geven in het opstellen van de aanbeveling over welke competenties de hbo-theoloog dient te beschikken.

1.4 Belangrijke begrippen

In dit onderzoek worden de begrippen ‘competentie’ en het ‘juridische domein’ regelmatig gebruikt. Om helder te hebben waar het over gaat wanneer deze begrippen worden gebruikt worden deze hier gedefinieerd.

1.4.1 Competentie

Competenties zijn die vermogens van een beroepsbeoefenaar die hij nodig heeft om adequaat te handelen.⁶ Competentie in dit onderzoek behelst de te verwerven kennis, vaardigheden en attitude. Deze competentie mag niet worden opgevat in de juridische betekenis, waarin het wijst naar jurisdictie (bevoegdheid).⁷ Bij competentie in het kader van het beroepsprofiel gaat het over "(...) een specifieke bekwaamheid, bestaande uit een geïntegreerde combinatie van kennis, vaardigheden en attitude, die essentieel is om succesvol een beroep uit te oefenen, in dit geval in het werkveld van de Bachelor of Theology."⁸

Competentie is hier de verworven competentie (*achieved*) en niet de toegeschreven competentie (*ascribed*) van de pastor. Op die toegeschreven competentie heeft de pastor, anders dan de verworven competentie, geen invloed. Dit omdat de toegeschreven competentie afhankelijk is van vaststaande kenmerken, zoals biologische en/of sociale factoren.⁹ Op de verworven competentie heeft de pastor wel invloed. Hij kan educatie volgen, de betreffende werkzaamheden adequaat uitvoeren en de aanwezige originaliteit, talent en creativiteit aanwenden.¹⁰

1.4.2 Juridisch domein

De begrippen recht en juridisch kunnen op verschillende wijzen worden gebruikt. In het kader van dit onderzoek wordt juridisch gedefinieerd als: 'In verband staand met het recht.' Onder recht wordt verstaan: 'Het systeem van positiefrechtelijke regels die een geordend samenleven mogelijk maken.'¹¹ De functie van het recht wordt wel bedoeld het voorkomen van desastreuze conflicten, het beslechten van geschillen, het mogelijk maken van verandering en het erkennen van de bestaande gezagsstructuur en het vastleggen van procedureregels om andere taken uit te oefenen.¹²

Het juridische domein is dus het gebied van alle geldende rechtsregels die een geordend samenleven mogelijk maken. In deze definitie reikt het juridisch domein -waar de pastor zich toe heeft te verhouden- verder dan alleen het kerkrecht, de moraal of de vraag naar wat rechtvaardig is. Het juridische domein is in dit verband dan ook een containerbegrip. Daarbij kan worden gedacht aan allerlei formele- en materiële (rechts)regels, (kerkelijke)procedures, protocollen, reglementen, (grond)rechten en rechtsbeginselen. Afhankelijk van de omstandigheden kan er wanneer er gesproken wordt over het juridisch domein gedacht worden aan het geheel van juridische domein of een van deze element daarvan.

De hoofdstukken 2 en 3 zijn het theoretische gedeelte van deze verkenning. In hoofdstuk 4 worden vervolgens de resultaten van het onderzoek onder hbo-theologen gepresenteerd. Hoofdstuk 5 bevat de conclusies en de aanbevelingen zullen tenslotte worden gegeven in hoofdstuk 6.

⁶ Muynck, Bram de en Roeleveld, Evert (2005). *Competentieverricht leren, opleiden en begeleiden*, Amsterdam: Buijten & Schipperheijn, p.21

⁷ Rueb, A.S. (2015). *Compendium van het burgerlijk procesrecht*, Deventer: Wolters Kluwer, p. 70

⁸ Kwalificaties Bachelor GPW (Competentieprofiel) Ede, april 2014, par. 1.2

⁹ Zoals bijvoorbeeld gender, familierelaties waarbinnen iemand is geboren en de sociale klasse waar iemand toe behoort. Bruinsma-de Beer, Joke, (2006). *Pastor in perspectief; Een praktisch-theologisch onderzoek naar de competentie van de pastor*, Gorinchem: NARRATIO, (diss.), p.23

¹⁰ Bruinsma-de Beer, Joke, p.23

¹¹ Rossier, Theo, (2010.) 'De aard van het recht', in: *Grondslagen van het recht, deel 2: Achtergronden*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers, p. 22

¹² Huls, Nick, (2015). *Actie en reactie; Een inleiding in de rechtssociologie*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers, p.58

2 Verkenningen in de context - literatuuronderzoek

In dit hoofdstuk staat de context waarbinnen de hbo-theoloog werkzaam is centraal. De context beïnvloedt waarschijnlijk de wijze waarop er dient worden omgegaan met juridische vragen. Eerst bespreek ik in dit verband de juridisering van de samenleving en de plaats van religie in het publieke domein. Ook sta ik stil bij relevante ontwikkelingen die binnen de Protestantse Kerk spelen.

Vervolgens ga ik uitvoeriger in op het concept van professionaliteit. Hierbij behandel ik de verschillende niveaus van professionaliteit, een ideaaltypische benadering en de verankering van professionaliteit. Ten slotte wordt het huidige competentieprofiel van de hbo-theoloog onder de loep genomen. Ook de wijze waarop het onderwijs in het vak (kerk)recht binnen de opleiding Godsdienst Pastoraal Werk functioneert wordt behandeld. Omdat de hbo-theoloog niet de enige professional is die in aanraking komt met juridische vragen wordt tevens verkend op welke wijze recht in andere opleidingen binnen het sociaal-agogische domein wordt geïmplementeerd.

2.1 Maatschappelijke ontwikkelingen

2.1.1 Juridisering

Zowel in de publieke sector als het private domein is er een toename te zien van het aantal regels. Er wordt in dit verband wel gesproken over een 'alomtegenwoordigheid van het recht' die zowel positief als negatief kan worden beschouwd.¹³ Het kabinet stelde zich eerder op het standpunt dat juridisering een groot maatschappelijk probleem is omdat onder andere relaties en conflicten tussen burgers onderling en tussen burgers en bestuur primair en uitsluitend dreigen te worden beheerst door juridische instrumenten en procedures "waarbij er geen ruimte meer is om op een andere en meer informele basis met elkaar om te gaan."¹⁴

Het verschijnsel juridisering hangt mede samen met maatschappelijke ontwikkelingen zoals de voortdurende emancipatie en individualisering en de daarmee samenhangende verzakelijking van de samenleving. Een belangrijk element hierin is het gebruik van juridische instrumenten en procedures.¹⁵ De minister schreef hierover dat door de toegenomen ontplooiingsmogelijkheden burgers eenvoudiger toegang hebben tot juridische instrumenten. Toenemende emancipatie en individualisering hebben "tenslotte geleid tot een verzakelijking van sociale relaties. Deze verzakelijking komt onder meer tot uitdrukking in de keuze voor juridische vormgeving van relaties en de keuze voor juridische instrumenten om conflicten op te lossen."¹⁶ Hierbij wordt ook wel gesproken over de juridisering van maatschappelijke verhoudingen. Ook de relaties die de hbo-theoloog als professional aangaat en de conflicten die daaruit kunnen voortvloeien zullen waarschijnlijk in toenemende mate worden beïnvloed door deze juridisering.

De juridisering vraagt om andersoortige professionals. Voor Van de Luytgaarden is de juridisering een van maatschappelijke ontwikkelingen die op juridische gebied vragen om een praktisch geschoolde

¹³ Huls, Nick, (2015). *Actie en reactie; Een inleiding in de rechtssociologie*. Den Haag: Boom Juridische uitgevers, p.57

¹⁴ Kamerstukken II 1998/99, 26360, 1, p. 4

¹⁵ Kamerstukken II 1998/99, 26360, 1, p. 4

¹⁶ Kamerstukken II 1998/99, 26360, 1, p. 9

hbo-jurist.¹⁷ Hij schetst deze ontwikkeling voor de hbo-jurist, maar ook de hbo-theoloog is werkzaam in een context waarin het juridische een steeds grotere plaats inneemt. Dit zal er mogelijk toe leiden dat de hbo-theoloog meer in aanraking zal komen met het juridisch domein en zich daar als professional ook toe heeft te verhouden. Van de Luytgaarden wijst op drie gevolgen van juridisering: economisch, sociaal en geestelijk vanwege de psychische werking die uitgaat van de juridisering.¹⁸ De ontwikkeling van juridisering in de samenleving vraagt om professionals die de menselijke maat weten terug te brengen, maar tegelijk ook verstand van zaken hebben.¹⁹

2.1.2 Religie in het publieke domein

De hbo-theoloog is werkzaam binnen het geheel van samenleving. Afhankelijk van de aard van de werkzaamheden zal de betreffende hbo-theoloog zich in meer of mindere mate hebben te verhouden tot de wijze waarop er in het publieke domein met religie in het algemeen en de hbo-theoloog als geestelijke in het bijzonder wordt omgegaan. Deze ruimte zal mede worden bepaald door de juridische (on)mogelijkheden in het concrete geval.

Over de verhouding tussen kerk en staat, religie en samenleving is veel te zeggen. Duidelijk is in elk geval dat er verwoede discussies worden gevoerd over de wijze waarop religie en samenleving elkaar beïnvloeden en welke ruimte er in dat geheel aan religie wordt toebedeeld. Zo ziet rechtsfilosoof Cliteur het liefst een neutrale staat waarin de ruimte voor religie aan banden wordt gelegd. Van Bijsterveld, hoogleraar Religie, recht en samenleving, ziet juist samenwerkingsmogelijkheden voor staat en kerk, zoals bijvoorbeeld op het terrein van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning.²⁰

Er bestaat onenigheid over de vraag over de duiding van de ontwikkelingen die betrekking hebben op het recht op vrijheid van godsdienst en levensovertuiging. Aan de ene kant is er een sombere benadering die dit recht ziet afkalven, aan de andere kant zijn er auteurs die zich op het standpunt stellen dat het met de vrijheid van godsdienst nog steeds goed is gesteld.²¹ Los van een van de voorgaande duidingen constateert de jurist Ten Napel dat er in de jurisprudentie een tendens is waar te nemen die wijst op een mogelijke naderende kentering ten aanzien van de vrijheid van godsdienst. Dit wordt veroorzaakt door de seculariserende rol van de staat in het algemeen en het recht in het bijzonder.²² Onduidelijk is dan ook op welke wijze de godsdienstvrijheid in de toekomst zal worden vormgegeven.

De vrijheid van godsdienst leidt er ook nu al niet toe dat geloofsgemeenschappen of geestelijken niet in aanraking kunnen komen met het recht. Geloofsgemeenschappen kunnen op verschillende wijzen in aanraking komen met het juridische domein.²³ Allereerst is er sprake van een grondrechtspositie waarin vrijheid van godsdienst is geborgd. Dit gaat terug op de Grondwet (art. 6) en het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens (art. 9 EVRM). De positie van geloofsgemeenschappen wordt in toenemende mate ook beïnvloed door het recht van de Europese Unie. Ook op het

¹⁷ Luytgaarden, Mr. Eric van de, (2006). HBO-jurist brengt menselijke maat terug.

<http://www.scienceguide.nl/pdf/20060925.pdf>

¹⁸ Luytgaarden, p. 3

¹⁹ Zie hiervoor ook (2012). Landelijk beroeps- en opleidingsprofiel HBO-Rechten

²⁰ Oldenhuis et al (2009). *Een neutrale staat: kreet of credo?* Heerenveen: Protestantse Pers

²¹ Napel, Hans-Martien ten, (2016). 'Vrijheid van godsdienst als een tweederangs recht?' In: *Handelingen, Tijdschrift voor praktische theologie en religiewetenschap*, 2016/1, p. 52

²² Napel, p. 57

²³ Deze paragraaf baseer ik voornamelijk op: Drimmelen, L.C. van, & Ploeg, T.J. van der, (red.), (2014). *Geloofsgemeenschappen en recht*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers, p. 237-438

bestuursrechtelijk niveau lijkt er een tendens waarneembaar van pluralistische coöperatie richting een klassiek seculier model. In dit model is sprake van een strikte scheiding tussen de publieke en private sfeer. In de publieke sfeer is in deze tendens geen (of: verminderde) ruimte voor religie.²⁴

Geloofsgemeenschappen en geestelijken kunnen verder op diverse manieren in aanraking komen met strafrechtelijke vervolging. Het interne recht van de geloofsgemeenschap verhoudt zich op een bepaalde wijze tot het burgerlijk recht. Een kerkgenootschap is een aparte rechtsvorm binnen het Nederlandse burgerlijk recht, die wordt geregeerd door haar eigen statuut (Art. 2:2 Burgerlijk Wetboek). Ook de rechtspositie van de voorganger heeft doorgaans een geheel eigen karakter. Dit geldt in mindere mate voor de hbo-theoloog, die doorgaans op basis van een regulier arbeidscontract wordt aangesteld. Zijn arbeidsrechtelijke positie kan verscheidene vragen oproepen.

Kortom, de hbo-theoloog is werkzaam in een context waarin de positie van religie niet eenduidig is. De context waarbinnen de hbo-theoloog werkzaam is beïnvloed de wijze waarop deze met juridische vragen omgaat. Als professional is hij onder andere de belichaming van de vrijheid van godsdienst, terwijl door de secularisering de wijze waarop er met deze vrijheid wordt omgegaan verandert en de juridische ruimte beperkter lijkt te worden. Wetenschap van en vaardigheden met de juridische (on)mogelijkheden lijkt meer dan eerst geboden.

2.2 Ontwikkelingen in de kerk

In de verkenning naar de professionaliteit van de hbo-theoloog heeft de kerk een belangrijke plek. Uit onderzoek onder alumni blijkt namelijk dat zo'n twee derde van de hbo-theologen een kerkelijke werkgever heeft. Hiervan is vervolgens een groot gedeelte -ongeveer de helft- werkzaam binnen de Protestantse Kerk. De andere helft is verspreid over een veelvoud van kerkgenootschappen,²⁵ wat het lastig maakt om hen in het kader van een afstudeerproject te onderzoeken. Nu de kerk als werkgever de arbeidsmarkt van hbo-theologen domineert is dat op zichzelf al genoeg aanleiding om iets uitvoeriger bij ontwikkelingen in de kerk stil te staan.

Wat betreft de categorie hbo-theologen die niet werkzaam zijn vanuit een kerkelijke gemeenschap, zoals de hbo-theologen die werkzaam zijn als vrijgevestigde religieus-ondernemer of als geestelijk verzorger zij nog opgemerkt dat zij veelal vanwege hun zending of religieuze achtergrond ook een zekere kerkelijke binding hebben. Hoewel minder urgent hebben de ontwikkelingen in de kerk ook voor hen betekenis.

2.2.1 (Rechts)positie kerkelijk werkers

De hbo-theologen die werkzaam zijn binnen de Protestantse Kerk vallen onder de arbeidsrechtelijke en sociale wetgeving. De rechtspositie van kerkelijk medewerkers is vastgelegd in de generale regeling rechtspositie medewerkers. Verder is op de kerkelijk werkers de Generale regeling kerkelijk werkers van toepassing. Deze Generale regeling berust op ordinantie 3-12-2. De 'Beroepscode en gedragsregels voor predikanten en kerkelijk werkers die is vastgesteld door de generale synode van de Protestantse Kerk vloeit voort uit de regelingen in de kerkorde. Doordat de kerkelijk werker doorgaans in dienst is van de lokale gemeente en aanstellingen niet verplicht gemeld dienen te worden bij de landelijke kerk is het "blijvend moeizaam een goed beeld te verkrijgen van de precieze

²⁴ Broeksteeg, J.L.W. (2014). 'Geloofsgemeenschappen in het bestuursrecht' in: *Geloofsgemeenschappen en recht*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers, p. 294

²⁵ Lagemaat, Teus van de, (2013). *Alumni onderzoek GPW 2011-2013; Landelijk onderzoek onder hbo-theologen*. Ede, p. 11

omvang van de beroepsgroep.”²⁶ De wijze waarop aan de invulling van de arbeidsovereenkomst wordt vormgegeven kan dus verschillen per gemeente. In de praktijk blijkt dat wat betreft aanstelling en rechtspositie van kerkelijk werkers veel onduidelijkheden bestaan. Het betreft dan “Onduidelijkheden over bijvoorbeeld registratie en aanstelling, over de toepassing van de rechtspositieregeling, onduidelijkheid over werkbegeleiding, vergoedingen, werkuren, ziekte en Arbo.”²⁷

2.2.2 Uitdagingen voor de hbo-theoloog binnen de Protestantse Kerk

Binnen de Protestantse Kerk is de laatste jaren een bezinningsproces tot stand gekomen over de toekomst van de kerk. Dit heeft geresulteerd in de nota ‘Kerk 2025: waar een Woord is, is een weg.’ Deze nota is verschillende keren op de Generale Synode besproken en zet de organisatorische toekomstvisie van de Protestantse Kerk uiteen. De hbo-theoloog wordt in de nota uitdrukkelijk genoemd wanneer vermeld wordt dat de kerkelijk werker een eigen ambtelijke plaats in de kerk heeft gekregen. De kerkelijk werker (die hbo geschoold is) en de universitair geschoolde predikant zijn complementair aan elkaar.²⁸ De kerkelijk werker is vooral gericht op de doorwerking van het Woord in de gemeente en de levens van mensen.

*“Daarbij maakt de meer praktische oriëntatie en het vermogen theorie en praktijk op elkaar af te stemmen de kerkelijk werker geschikt om in te spelen op veranderingen in de samenleving. Dat is een belangrijke dienst aan de kerk van de toekomst”*²⁹

De persoon en functie van de hbo-theoloog wordt op deze manier expliciet verbonden met een toekomstbestendige Protestantse Kerk. De aanduiding dat naast kerkelijk werkers in de komende tijd ook academisch gevormde predikanten de kerk blijven dienen, lijkt te suggereren dat de hbo-geschoolde kerkelijk werkers een wezenlijke figuur is voor de kerk in 2025. In de nota wordt in het vervolg echter alleen ingegaan op de academisch geschoolde predikant. De wijze waarop de functie van de hbo-geschoolde kerkelijk werkers zal worden vormgegeven blijft daarmee onduidelijk. Voor dit onderzoek is het vooral interessant om te kijken welke consequenties deze nota vervolgens (mogelijkerwijs) zal hebben voor de wijze waarop hbo-theologen binnen de kerk hun werkzaamheden zullen verrichten:³⁰

- De nota beschrijft hoe de *seculiere samenleving* (of: pluriforme samenleving) de kerk uitdaagt tot onbevangenheid en vrijmoedigheid waarbij de agenda van de kerk zich richt op het thema ‘geloof’.³¹ De hbo-theoloog zal om dat te kunnen vormgeven wel sensitief dienen te zijn voor het maatschappelijke speelveld waarbinnen hij kan opereren. Er zijn in Nederland verschillende visies op de wijze waarop religie zich in het publieke domein kan manifesteren.³² Dit heeft als gevolg dat het voor een hbo-theoloog niet altijd duidelijk zal zijn wat de reikwijdte van zijn publieke optreden kan zijn en met welke wettelijke grenzen hij vervolgens rekening heeft te houden. Om dit op een verantwoordelijke wijze te kunnen

²⁶ ‘Positie van de HBO-theoloog – kerkelijk werker’ Generale Synode 14 april 2011 KTO 11-02. p.21

²⁷ ‘Positie van de HBO-theoloog – kerkelijk werker’ Generale Synode 14 april 2011 KTO 11-02. p.22

²⁸ Kerk 2025: Waar een Woord is, is een weg. Protestantse Kerk in Nederland, 2016, p.27

²⁹ Kerk 2025: Waar een Woord is, is een weg. Protestantse Kerk in Nederland, 2016, p.27

³⁰ Zie hoofdstuk 2 en 3 van de nota voor een bespreking van de hier behandelde thema’s.

³¹ Kerk 2015: Waar een Woord is, is een weg, p. 8

³² Zie o.a. Snel, Johan (2010), *Recht van spreken; het geloof in de vrijheid van meningsuiting*. Zoetermeer: Boekencentrum. En: Oldenhuis et al (2009), *Een neutrale staat: kreet of credo?* Heerenveen: Protestantse Pers

vormgeven zal hij dienen te beschikken over relevante kennis en vaardigheden ten aanzien van deze vragen.

- Binnen de Nederlandse cultuur wordt er een sterk accent gelegd op de *individuele keuze*. Als reactie daarop wil de Protestantse Kerk mensen uitdagen voor een leven met God waarbij de kerk staat voor meer dan 'ik en mijn keuze'.³³ De *netwerksamenleving* vraagt om flexibiliteit, creativiteit en zelfredzaamheid, zo concludeert de nota.³⁴ De uitdaging voor de kerk is om kerkelijke gemeenschappen zo vorm te geven dat dit past bij mensen die in een netwerkcultuur leven. De hbo-theoloog die betrokken is bij zo'n geloofsgemeenschap zal onder andere dienen te weten welke regels en regelingen deze gemeenschap in stand houden, hoe in- en uittreden is geregeld en wie welke bevoegdheden heeft binnen de gemeenschap. Vervolgens is de uitdaging voor de kerk – en daarmee ook voor de hbo-theologen die werkzaam zijn in de kerk – om in het geheel aan kerkelijke regelgeving de gewenste ruimte voor flexibiliteit, creativiteit en zelfredzaamheid te waarborgen. Dit vraagt van de hbo-theoloog om inzicht te hebben in de grondstructuren en dragende beginselen van de kerkorde én de vaardigheid om hier vervolgens flexibel mee om te gaan.
- De *digitale revolutie* heeft er toe geleid dat informatie niet alleen meer voor een groep ingewijden beschikbaar is. De nota formuleert hier als uitdaging om de unieke waarde van 'het Woord van het leven' te blijven uitdragen.³⁵ Tegelijkertijd stelt deze ontwikkeling de hbo-theoloog voor de uitdaging om de juridische grenzen van de openheid in acht te nemen. Hij heeft dan onder andere te maken met het waarborgen van de privacy van gemeenteleden in algemeen toegankelijke informatie. Vragen over de wijze waarop met sociale media wordt omgegaan.³⁶ Ook reproductierechten bij het gebruik van (lied)teksten kunnen een rol spelen, net als regelgeving rondom het verwerken van persoonsgegevens en het archiveren van deze gegevens.
- De *globalisering* heeft volgens de nota als tegenhanger dat de kerk ook meer onderdeel uitmaakt van de lokale samenleving.³⁷ Deze tendens ontsluit voor de hbo-theoloog perspectieven op lokale samenwerking met andere professies, zoals de huisarts, sociaal wijkteam, et cetera. Hierbij is van belang dat de hbo-theoloog kan omgaan met de juridische uitdagingen die deze samenwerking met zich meebrengt. Hij dient hierbij onder andere zicht te hebben op de (on)mogelijkheden van samenwerking en de reikwijdte van de eigen bevoegdheid.

³³ Kerk 2015: Waar een Woord is, is een weg, p. 8

³⁴ Kerk 2015: Waar een Woord is, is een weg, p. 9

³⁵ Kerk 2015: Waar een Woord is, is een weg, p. 9

³⁶ Zie hiervoor ook de appendix 'Handreiking voor predikanten en kerkelijk werkers voor het gebruik van sociale media' bij de Beroepscode en gedragsregels voor predikanten en kerkelijk werkers. Protestantse Kerk in Nederland, (2012),

³⁷ Kerk 2015: Waar een Woord is, is een weg, p. 8

2.3 Competente professional

2.3.1 Professionaliteit

De hbo-theoloog wordt opgeleid als professional. Zicht op het concept van professionaliteit kan behulpzaam zijn voor een aanbeveling voor het competentieprofiel. Ook de mate van professionaliteit van de hbo-theoloog kan hierin een rol spelen. Is de professionaliteit van de hbo-theoloog een gewenste of een reeds bestaande werkelijkheid?

Onder de titel 'Een professional met diepgang' werd in 2006 de domeincompetenties voor de Bachelor of Theology opgesteld. De diversiteit van religieuze werkers die naast de universitair geschoolde theologen werkzaam waren én de behoefte vanuit de samenleving aan normering van deze beroepsgroep die werd gevoeld waren daartoe aanleiding.

“De kerkelijk werker of de geestelijk verzorger (in instellingen of vrij gevestigd) wordt niet meer beschouwd als een (geschoolde) vrijwilliger, maar als een professional die vanuit zijn/haar eigen professionaliteit op verantwoorde wijze werkzaam is. Een professional met diepgang.”³⁸

De hbo-theoloog wordt dus gezien als een professional. Over het concept van professionaliteit is veel gepubliceerd. Recent onderzocht De Jonge in zijn promotieonderzoek welke inspiratiebronnen er voor professionalisering kunnen worden aangeboord.³⁹ In het kader van deze verkenning beperk ik mij in eerste instantie tot deze studie. De Jonge onderscheidt drie niveaus van professionaliteit die kunnen helpen om beter zicht te krijgen op de aard van de professionaliteit van de hbo-theoloog.

- *De professionele beroepsbeoefenaar*
Hier gaat het om de individuele keuze om als beroepsbeoefenaar een professional te zijn. Het gevolg hiervan is dat de professionele eigenschappen van de beroepsbeoefenaar niet corresponderen met de niet-professionele aspecten van het beroep en de betreffende functie, de beroepsgroep en de arbeidsorganisatie. Vanwege het individuele karakter van deze professionaliteit is verankering van professionaliteit in de sociaal-maatschappelijke context dan ook altijd problematisch.
- *De professionele beroepsgroep*
Op dit niveau van professionaliteit gaat het er om dat een hele beroepsgroep besluit om professionele kenmerken te bezitten of te verwerven. De professionele eigenschappen van de leden van de beroepsgroep kunnen echter afwijken van de intrinsieke kenmerken van het beroep, waardoor er een zekere spanning tussen de professionele identiteit van de beroepsgroep en de niet-professionele aspecten van de beroepsidentiteit kan ontstaan.
- *Het professionele beroep*
Het bezitten van een professionele identiteit is de onderscheiding van dit niveau ten opzichte van de voorgaande. Een professionele identiteit houdt volgens De Jonge in dat een professionele missie de kern van het beroep vormt. Professionalisering is het bevorderen van effectiviteit en de kwaliteit van de professionele arbeid, gericht op een professionele missie.

³⁸ Een professional met diepgang; Domeincompetenties voor de Bachelor of Theology (2006) Landelijk Overleg Opleidingen Godsdienst-pastoraal werk, p. 5

³⁹ Jonge, Ed de, (2015), Beelden van de professional; Inspiratiebronnen voor professionalisering. (Diss.) Delft: Eduron, p. 58

Uit het document 'Een professional met diepgang' wordt niet direct duidelijk of deze professionaliteit verwijst naar de persoon, de beroepsgroep of het beroep van de hbo-theoloog. Inmiddels tien jaar later lijkt de professionaliteit van het beroep van hbo-theoloog in ieder geval nog niet vast te staan. Zo constateert Erwich dat er bij hbo-theologen onder meer sprake is van handelingsverlegenheid:

*"Op zijn minst lijkt er sprake te zijn van een bepaald soort beroepsonzekerheid met betrekking tot de kern van het beroep en de eisen die de omgeving al dan niet stelt of juist de veranderde verwachtingen ten aanzien van het beroep."*⁴⁰

Als bron van professionalisering stelt hij dat er gewerkt moet worden aan de ontwikkeling van beroepstrots van de hbo-theoloog waarbij deze zich in zijn optiek als een zelfbewuste en adaptieve beroepsgelovige binnen de diversiteit van de samenleving presenteert.⁴¹ De hbo-theologen bezitten dan in de indeling van De Jonge (nog) geen professionele identiteit. In het onderzoeksplan van het lectoraat wordt gesproken over een professionele verlegenheid, waarbij de hbo-theologen niet goed blijken om te kunnen gaan met de complexiteit van de veranderende context. Deze veranderende context wordt vooral gezien in de groeiende pluriformiteit in samenleving, school en kerk, waarbij sprake is van een "veelheid aan discrepanties tussen de identiteit van de organisatie (school, kerk, instelling) en de identiteit van de professional (hbo-theoloog.)"⁴²

Doordat er sprake is van een diffuse arbeidsmarkt loopt de professionalisering van de hbo-theoloog niet overal gelijk op. Binnen het werkveld van de geestelijke verzorging is er sprake van vergaande professionalisering van de beroepsgroep. Zo hebben de noodzaak van professionalisering, legitimatie van het beroep van geestelijk verzorger en de grote variëteit van de beroepsgroep er onder andere geresulteerd in de oprichting van de Stichting Kwaliteitsregister Geestelijk Verzorgers.⁴³

2.3.2 Ideaaltypische professionaliteit

De Jonge beschrijft professionaliteit aan de hand van verschillende beelden die de professional in zijn functioneren kunnen inspireren. Als onderdelen (domeinen) van een ideaaltypisch model van professionaliteit onderscheid hij drie elementen: richten, verrichten en inrichten.⁴⁴ Bij het *richten* gaat het om de focus oftewel de missie van het beroep. De gewenste verbinding tussen idealiteit en realiteit staat daarbij centraal. De idealiteit wordt gevormd door waarden (door De Jonge human genoemd), de realiteit door de complexe omstandigheden. Kenmerkend voor een professional volgens De Jonge is dat praktijkproblemen als kansen voor professionalisering en persoonlijke ontwikkeling zijn.

Het tweede domein gaat over het *verrichten*. Dit bestaat uit de werkzaamheden van de professie en de expertise van de professional. Professionele werkzaamheden vragen volgens De Jonge gericht op het leveren van maatwerk. Dit vereist van professionals dat zij in staat zijn oordeelkundige beslissingen op innovatieve wijze te effectueren.

Bij het derde domein, het *inrichten*, staat de verankering van de professionaliteit centraal. Hierbij is het sociaal-maatschappelijke aspect van de verankering van bijzonder belang. De verankering ziet

⁴⁰ Erwich, R. (2014). *Beroepstrots! De hbo-theoloog als zelfbewuste beroepsgelovige*. Ede: CHE. Lectorale rede, p.8

⁴¹ Erwich (2014), p.3

⁴² Onderzoeksplan lectoraat 'Geloven in context' p. 2

⁴³ <http://www.skgv-register.nl/organisatie/geschiedenis/> geraadpleegd op 2 maart 2016

⁴⁴ Jonge, Ed de, (2015), p. 33 e.v.

zowel op de inbedding van de professie zelf als op de positionering van de professional. De verankering vindt plaats op verschillende niveaus: in de beroepsgroep, de samenwerkingsverbanden met andere beroepen en beroepsbeoefenaren, en de samenleving als geheel.

In de omgang met het juridische domein zullen deze drie elementen van professionaliteit een rol spelen. De hbo-theoloog heeft in dat verband allereerst het doel van zijn beroep in het oog te houden. Vervolgens dient hij zijn werkzaamheden te verrichten binnen de kaders van wet- en regelgeving. De verankering van zijn beroep heeft tenslotte te maken met de vraag hoe de hbo-theoloog omgaat met de beroepscode en de beroeps gerelateerde regelingen.

2.3.3 Verankering van professionaliteit

Wanneer een professie volledig is verankerd kan deze juridisch worden beschermd door een wettelijk monopolie waarbij de uitoefening is voorbehouden aan leden van de professie.

“Zo’n professioneel monopolie moet ideaaltypisch niet worden beschouwd als de bekroning van het machtsstreven van de professie; de essentie hiervan is daarentegen bescherming van burgers tegen ondeskundige beroepsuitoefening.”⁴⁵

Freidson stelt dat werkzaamheden, uitgevoerd binnen het kader van zo’n professioneel monopolie, een functioneel onafhankelijke positie van de professionals ten opzichte van cliënten, managers en ook overheid veronderstellen.⁴⁶ Deze onafhankelijkheid reikt volgens De Jonge ideaaltypisch zo ver dat professionals op grond van hun missie met recht kunnen weigeren te beantwoorden aan verwachtingen van cliënten en leidinggevendenden, en zich in het uiterste geval zelfs kunnen onttrekken aan wettelijke kaders.⁴⁷

Professionalisering richt zich dus onder andere op de bescherming van burgers tegen ondeskundige beroepsuitoefening. De bescherming van de beroepsgroep is hierbij niet het primaire doel. De nota ‘Positie van de HBO-theoloog – kerkelijk werker’ die besproken werd op de Generale Synode van de Protestantse Kerk geeft echter aan dat de beroepsgroep kerkelijk werkers hinder ondervindt van onbevoegd werkenden.⁴⁸ Gezien de aard van de professie van de hbo-theoloog en de diversiteit waarmee deze wordt uitgeoefend is het niet waarschijnlijk dat er van overheidswege een wettelijke beroepsbescherming zal komen. Een theoloog of geestelijke komt momenteel ook niet voor in de Regeling vaststelling lijst gereguleerde beroepen.⁴⁹

De verdere verankering van de professionaliteit van de hbo-theoloog zal er mede toe kunnen leiden dat de reikwijdte en toepasselijkheid van het verschoningsrecht voor hbo-theologen kan worden verduidelijkt. Art. 218 Wetboek van Strafvordering regelt het verschoningsrecht:⁵⁰

“Van het geven van getuigenis of van het beantwoorden van bepaalde vragen kunnen zich ook verschoonen zij die uit hoofde van hun stand, hun beroep of hun ambt tot geheimhouding verplicht zijn, doch alleen omtrent hetgeen waarvan de wetenschap aan hen als zoodanig is toevertrouwd.”

⁴⁵ Jonge, Ed de, (2015), p. 53

⁴⁶ Geciteerd in: Jonge, Ed de, (2015) p. 54

⁴⁷ Jonge, Ed de, (2015), p.54

⁴⁸ ‘Positie van de HBO-theoloog – kerkelijk werker’ Generale Synode 14 april 2011 KTO 11-02. p.21

⁴⁹ Regeling van de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap van 16 januari 2008.

⁵⁰ Het civielrechtelijke verschoningsrecht is geregeld in art. 284 Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering.

Als grondslag van dit verschoningsrecht wordt het belang gezien dat de hulpvrager zich tegenover de hulpverlener vrijelijk kan uiten en dat deze er ook op mag vertrouwen dat deze geheimhouding niet door de wet zal worden doorbroken. Het verschoningsrecht is op deze manier onlosmakelijk verbonden met de geheimhoudingsplicht van de professional, zonder geheimhouding is er ook geen mogelijkheid voor verschoning.⁵¹ Een competente hbo-theoloog zal de geheimhouding die volgt uit de aard van zijn werkzaamheden dan ook op een professionele wijze dienen vorm te geven om in aanmerking te (blijven) komen voor het verschoningsrecht.

De verankering in samenwerkingsverbanden en de samenwerking met andere beroepen en beroepsbeoefenaars is een thema dat speelt bij de professionalisering van de hbo-theoloog. De noodzaak van multidisciplinair werken voor hbo-theologen is onder andere een van de pijlers van het model dat beschreven wordt door Boersema et al.⁵² Het is opvallend dat waar in de uitgave voornamelijk aandacht is voor de sociale wetenschappen en de theologie, een juridische benadering ontbreekt. Terwijl de in het boek behandelde trends waarschijnlijk ook gevolgen zullen hebben voor de juridische kaders waarbinnen de hbo-theoloog werkzaam is én de wijze waarop hij zijn werkzaamheden uitoefent. De waardering van het ambt en de wijze waarop het kerkrecht functioneert spelen daarbij onder andere een rol.⁵³

2.4 Verkenningen in het onderwijs

2.4.1 Het huidige competentieprofiel

Het huidige competentieprofiel is beschreven in het document 'Een professional met diepgang' en dateert uit 2011.⁵⁴ In dit competentieprofiel zijn de competenties onderverdeeld in drie taakgebieden die aansluiten op het sociaal-agogisch handelen: 1. *Het religieus-agogisch ondersteunen van mensen, groepen of samenleving* (Hermeneutisch, pastoraal, liturgisch, missionair, educatief, agogisch, en communicatief competent). 2. *Het werken binnen of vanuit een gemeenschap, instelling of eigen onderneming* (Organisatorisch competent, competent in samenwerken en competent in leidinggeven). 3. *Het werken aan de eigen spiritualiteit en professionalisering en aan die van de beroepsgroep* (Competent in persoonlijke en spirituele ontwikkeling en competent in professionalisering).

⁵¹ Corstens, G.J.M. (2014). *Het Nederlandse strafprocesrecht, bewerkt door M.J. Borgers*. Deventer: Kluwer, p.137 e.v.

⁵² Boersema, P. (red.), (2014) *Onder Spanning; Een veelzijdige kijk op veranderingen in kerk en samenleving*. Utrecht: Kok.

⁵³ M. te Velde merkt wat betreft de positionering van ambtsdragers op: "Naar mijn overtuiging zijn niet structuurvragen en kerkrechtelijke oplossingen de meest dringende kwesties vandaag, maar is er een sterke sociaal-culturele beweging gaande die ons uitdaagt om te zoeken naar wat kenmerkend is voor een vitale en overtuigende uitoefening van het predikantschap." 'Uitdagingen en perspectieven voor het functioneren van voorgangers' In: *Theologia Reformata*, 56 nr. 4, 361-375 (december 2013). Zo ook Batenburg en van Dam in hetzelfde nummer: "Behalve in de synode lijken breder in de kerk vragen te leven rond het ambt. Vragen die ingegeven zijn door ontwikkelingen in kerk en maatschappij in deze tijden ook wel door contacten met andere christelijke stromingen" p. 329. Koffeman wijst er in een interview op dat ook het kerkrecht efficiënter zal moeten en dat wanneer iets in de cultuur een belangrijke waarde is, het voor de kerk verstandig is er goed rekening mee te houden en eventueel het kerkrecht aan te passen. *Ook het kerkrecht moet efficiënter*, *Nederlands Dagblad*, 24 augustus 2015.

⁵⁴ *Een professional met diepgang; Competenties voor de Hbo-theoloog* (2011) Landelijk Overleg Opleidingen Godsdienst-pastoraal werk, p. 17

Het juridisch domein is in dit onderzoek gedefinieerd als het gebied van alle geldende rechtsregels die een geordend samenleven mogelijk maken.⁵⁵ Het is zinvol om te onderzoeken in hoeverre de competenties zoals die in het huidige competentieprofiel zijn opgesteld betrekking hebben op het juridisch domein.

In het eerste taakgebied, het *religieus-agogisch ondersteunen van mensen, groepen of samenleving*, is er bij geen enkele competentie een vermelding opgenomen die verwijst naar het juridische domein. Gezien de aard van dit taakgebied ligt een verwijzing op deze plek wellicht ook niet direct voor de hand. Kennis van, inzicht in en vaardigheden met het juridische domein zal hier meer als randvoorwaarde functioneren voor de religieus-agogische ondersteuning. Te denken valt aan het weten van de eigen juridische positie en het hebben van inzicht in de van toepassing zijnde juridische bepalingen.⁵⁶ In die zin zou een verwijzing op deze plek wel zinvol kunnen zijn.

In het tweede taakgebied richt de *organisatorische competentie* zich vooral op de (eigen) organisatie van waaruit de hbo-theoloog werkzaam is. De verhouding tot het juridische domein komt echter doorgaans ter zake buiten de kaders van de eigen organisatie en in het geheel van de samenleving. Deze interne focus is ook waarneembaar in de *competentie in samenwerken*. Deze benoemt dan wel expliciet samenwerking buiten de eigen organisatie, maar beperkt de reikwijdte daarvan tot collegae binnen het eigen religieus-agogische domein.

In het derde taakgebied lijkt met name de *competentie in professionalisering* voor de hand te liggen voor een vermelding van het juridische domein. De confrontatie met het juridische domein en de omgang met recht in het algemeen zijn immers uitdagingen voor de hbo-theoloog als *professional*. De indicator “*Onderzoekt de beroepspraktijk en de voorwaarden voor de beroepsuitoefening en vertaalt de bevindingen in consequenties voor het handelen van zichzelf en van de beroepsgroep*” is echter dusdanig geformuleerd dat deze niet wordt verbonden met het concrete functioneren van de hbo-theoloog wanneer deze in aanraking komt met het juridische domein. Ook is hierbij niets vermeld over de maatschappelijke context waarbinnen hij zijn professie uitoefent.

Momenteel is in het competentieprofiel van de hbo-theoloog dus geen specifieke competentie opgenomen die betrekking heeft op het juridische domein. Ook in de indicatoren die zijn opgesteld bij de afzonderlijke competenties is dat niet het geval, zelfs waar er mogelijk wél een raakvlak ligt. In het competentieprofiel kan de *competentie in professionalisering* verder wordt uitgewerkt zodat deze ook betrekking heeft op de professionele kennis, vaardigheden en visie van de hbo-theoloog in de omgang met juridische vragen in het algemeen en zijn eigen juridische positie in het bijzonder.

2.4.2 Body of knowledge: de kennisbasis

De beroepskennis van de hbo-theoloog komt voort uit het domein van de religie en daarnaast uit de beschikbare kennis over het agogisch handelen, de sociale wetenschappen. In *Een professional met diepgang* worden verschillende kennisgebieden benoemd. Hierbij wordt in de nota aangetekend dat niet alle kennisgebieden dezelfde mate vereist en relevant zijn. Zonder verdere uitweiding wordt het kennisgebied recht (net als biologie) als minder relevant bestempeld.⁵⁷

⁵⁵ Zie hoofdstuk 1

⁵⁶ In de inleiding is een overzicht gegeven van mogelijke juridische situaties waar de hbo-theoloog mee in aanraking kan komen.

⁵⁷ *Een professional met diepgang; Competenties voor de Hbo-theoloog* (2011) Landelijk Overleg Opleidingen Godsdienst-pastoraal werk, p. 19

De kennisgebieden zijn afkomstig uit het document *Vele takken, één stam*. In de opsomming van de kennisgebieden in dit document wordt recht twee keer genoemd. Een keer in samenhang met economie en de andere keer in samenhang met maatschappijleer. Economie en recht is gericht op: "Arbeid, inkomen, sociale zekerheid, ontwikkelingen in de democratische rechtsstaat staatsrecht, strafrecht, burgerlijk recht, rechtsprincipes." Maatschappijleer en recht is gericht op: "Sociale thematiek, historische en actuele sociale inrichting van de samenleving, sociale geschiedenis van Nederland en Europa."⁵⁸

Voor de opleidingen Godsdienst Pastoraal Werk die verenigd zijn binnen het LOO-T (Landelijk Opleidings Overleg Theologie) is de kennisbasis vervolgens verder uitgewerkt.⁵⁹ De kennisbasis wordt hierin onderverdeeld in de volgende vijf categorieën: 1. Gericht op de praktijk, 2. Gericht op professionaliteit, 3. Gericht op bronnen, 4. Gericht op doordenking van theologische en filosofische inhoud en 5. Gericht op vertolking.

Binnen categorie 2 komt het werkveld aan de orde. Als inhoud worden genoemd: kennis van beroepenveld, netwerken, samenwerken met andere disciplines en omgaan met een organisatiecontext. Bij categorie 3 komt de geschiedenis van de eigen context aan de orde. Als inhoud hiervan wordt onder andere vermeld: "Kennis van kerkorde en regelgevingen in eigen traditie."

In de uitwerking van de kennisbasis ontbreekt elke verwijzing naar het juridisch domein. Kennis van de kerkorde komt wel aan de orde als onderdeel van de geschiedenis van de eigen context. Alhoewel er bij de kerkorde sprake is van recht is met het opnemen daarvan in de kennisbasis nog geen aandacht gegeven aan het bredere juridisch domein zoals dat in dit onderzoek is gedefinieerd. Ook de suggesties die op dat gebied worden gegeven in *Vele takken, één stam* worden hierin niet verwerkt. Zowel in de categorie die gericht is op de praktijk en de categorie die gericht is op professionaliteit ontbreekt een juridisch element.

2.4.3 Recht binnen de opleiding GPW

In de opleiding aan de Christelijke Hogeschool Ede⁶⁰ heeft momenteel het vak Kerkrecht een bescheiden plek. Als onderdeel van de facultatieve PKN-module worden in deze module enkele hoofdlijnen van de kerkorde van de Protestantse Kerk behandeld. Anders-soortige juridische vragen, wettelijke kaders of burgerlijk recht hebben hierin helemaal geen plek.

In het verleden⁶¹ werd binnen de opleiding GPW ook nog het vak "Juridische aspecten betreffende situaties binnen pastoraat" gegeven. Dit vak bestond uit 1,5 ECTS in het tweede leerjaar. Zoals de naam van het vak al doet vermoeden blijkt uit de vak-beschrijving dat het vak voornamelijk gericht is op de juridische aspecten die naar voren kunnen komen in het pastoraat. In het verlengde hiervan gaat de (inmiddels verouderde) 'Juridische gids voor het pastoraat' in op met name materieel-juridische vragen waarmee de pastor kan worden geconfronteerd.⁶² Deze gids gaat echter niet

⁵⁸ Vele Takken, één stam. Kader voor de hogere sociaal-agogische opleidingen / Profilerings sociaal agogische opleidingen, in 2008 opgesteld in opdracht van de Sectorraad Hoger Sociaal Agogisch Onderwijs van de HBO-Raad. 2008, SPW Amsterdam, p. 32

⁵⁹ Uitwerking kennisbasis GPW, 1 februari 2012, z.p.

⁶⁰ Voor andere HBO-theologie opleidingen dan de opleiding aan de CHE ben ik dit niet nagegaan.

⁶¹ Zover ik het kunnen nagaan in ieder geval tot in collegejaar 2004/2005

⁶² Verhagen-van Kooten, M, (2002), *Recht door de gemeente; Juridische gids voor het pastoraat*. Zoetermeer: Boekencentrum

expliciet in op de competentie die de pastor nodig heeft om vervolgens op een professionele manier met deze juridische vragen om te gaan. Het vak was ook niet gericht op het functioneren als professional in een complexe samenleving en ging ook niet in op de juridische relevante aspecten die daarbij een rol spelen.

2.4.4 Recht bij andere opleidingen in de agogische sector

Zoals hierboven al bleek beschrijft het document *Vele takken, één stam* dat recht een onderdeel vormt van de kennisbasis van het sociaal-agogische domein. Binnen de opleiding HBO-theologie, in ieder geval voor wat betreft de Christelijke Hogeschool Ede, heeft recht echter geen enkele plaats in de kennisbasis. Het blijkt dat andere opleidingen binnen het sociaal-agogische domein het juridische element wel meer hebben uitgewerkt. Een goede publicatie die hier meer zicht op geeft is de uitgave 'Recht voor de zorg- en welzijnsprofessional' deze is gebaseerd op de landelijke opleidingskwalificaties voor de opleidingen MWD/SPH en HBO-V, die net als HBO-theologie onderdeel uitmaken van het sociaal-agogische domein. In de opleidingskwalificaties van deze opleidingen spelen juridische elementen nadrukkelijk een rol.⁶³ Deze uitgave stelt dat de beginnende beroepsbeoefenaar als zorg- of welzijnsprofessional de volgende juridische kwalificaties dient te bezitten:⁶⁴

1. Microniveau - professional versus cliënt/patiënt/klant:

- *De aankomend beroepsbeoefenaar kan relevante wet/regelgeving voor de verschillende cliënt/patiënt/klant -groepen weergeven (1.1).*
- *De aankomend beroepsbeoefenaar kan de situatie van cliënt/patiënt/klant verkennen en al dan niet samen met hen de situatie ontrafelen en daarin de juridische elementen benoemen en onderscheiden van de overige, waarna vervolgens overgegaan kan worden tot het formuleren van deelhulpvragen (1.2).*
- *De aankomend beroepsbeoefenaar kan de cliënt/patiënt/klant zo mogelijk voorlichten over de juridische noties (1.3).*
- *De aankomende beroepsbeoefenaar kan de cliënt/patiënt/klant zo mogelijk adviseren m.b.t. noodzakelijk te nemen juridische stappen (1.4).*
- *De aankomend beroepsbeoefenaar kan de cliënt zo mogelijk verwijzen naar voor desbetreffende juridische problematiek deskundige instanties of personen en daartoe de zaak bepleiten bij derden (1.5).*
- *De aankomend beroepsbeoefenaar kan doelgroepen in probleemsituaties signaleren en factoren opsporen die problemen kunnen veroorzaken en onder de aandacht brengen van verantwoordelijke instanties en personen (1.6).*
- *De aankomend beroepsbeoefenaar kan in de directe zorg-/hulpverleningsrelatie op een juridisch verantwoorde wijze handelen (1.7).*

2. Mesoniveau – werken in en vanuit een arbeidsomgeving:

- *De aankomend beroepsbeoefenaar kan als werknemer binnen de instelling instellingsgerichte wet- en regelgeving raadplegen en hanteren zodat met name optimaal een bijdrage aan de kwaliteitszorg geleverd kan worden en binnen de grenzen van het beroep en eisen van arbo,*

⁶³ Simons, P. (red.), *Recht voor de zorg- en welzijnsprofessional; Editie 2015-2016*, Den Haag: BIM Media

⁶⁴ Simons, P. (red.), *Recht voor de zorg- en welzijnsprofessional; Editie 2015-2016*, Den Haag: BIM Media, p. X

cao, etc. gewerkt kan worden en signaleringsprocessen op gang gebracht kunnen worden en een bijdrage aan beleid geleverd kan worden (2.8).

3. Macroniveau – werken aan professionaliteit en professionalisering

- *De aankomend beroepsbeoefenaar kan omgaan met grenzen van beroepsprofessionaliteit (3.9).*
- *De aankomend beroepsbeoefenaar kan omgaan met veranderingen binnen de samenleving die via de politiek, uiteindelijk vertaald worden in juridische termen en vervolgens de beroepspraktijk zullen beïnvloeden en zelf ook die veranderingen op gang brengen (3.10).*

In het competentieprofiel van de hbo-theoloog is geen competentie opgenomen die betrekking heeft op het juridische domein. In de uitwerking van de kennisbasis binnen de Academie Theologie van de CHE heeft recht ook geen plaats. Binnen het sociaal-agogische domein waar de HBO-theologie toe behoort wordt recht wel meer uitgewerkt. De juridische kwalificaties waar een beginnend beroepsbeoefenaar in het sociaal-agogisch domein over dient te beschikken zijn hierboven weergegeven. Deze kwalificaties zijn onder te verdelen in micro-, meso-, en macroniveau. Voor de definitie van de benodigde kwalificaties voor de hbo-theoloog kan bij deze kwalificaties worden aangesloten.

Vanzelfsprekend zullen deze juridische kwalificaties ook ingepast dienen te worden in het taalveld van het competentieprofiel van de HBO-theologie. In het rijtje 'cliënt/patiënt/klant' kan 'pastorant' worden toegevoegd of daardoor worden vervangen. Bij de arbeidsomgeving kan gespecificeerd worden dat de arbeidsomgeving voor de hbo-theoloog ook een kerk of een kerkelijk gelieerde organisatie kan betreffen.

3 Theologische oriëntatie - literatuuronderzoek

“Zeker, wij christenen zouden ons hier moeten bewijzen als ‘verzoeningsexperts’ en op praktische manieren laten zien – beginnend bij dingen in de eigen kerkelijke gelederen – dat vergeving en verzoening iets heel anders zijn dan een kortzichtig en lichtzinnig ‘vergeten’ of ‘de jas binnenstebuiten keren.’” (Tomáš Halík)

Naast de beroepsmatige redenen om te komen tot een verankering van juridische kwalificaties van de hbo-theoloog kan een legitimering ook worden gezocht in een bijbels-theologische benadering. Het begrippenpaar ‘recht en gerechtigheid’ is veel voorkomend in de Bijbel, wat de vraag doet opkomen op welke wijze een (hbo-)theoloog zich daartoe heeft te verhouden. Wanneer de hbo-theoloog gezien wordt als een interpreterende gids zal hij ook dienen te acteren in diverse landschappen waarin noties als ‘recht en gerechtigheid’ naast een juridische betekenis ook een theologische connotatie hebben.

3.1 Recht en gerechtigheid

Dit hoofdstuk is een globale verkenning waarin onderzocht wordt wat de Bijbelse noties van recht en gerechtigheid impliceren voor de wijze waarop theologen vandaag de dag hun professie uitoefenen. Eerst zal ik stilstaan bij het begrippenpaar ‘recht en gerechtigheid’, waarna ik dit zal koppelen aan het professionele handelen van de hbo-theoloog als interpreterende gids.

Er zij hier vooraf nog opgemerkt dat het in dit kort bestek onmogelijk is de volledige reikwijdte en diepte van de Bijbelse gerechtigheid te behandelen, daarvoor is de zaak simpelweg te veelomvattend.⁶⁵ Ook taalkundig is ‘recht en gerechtigheid’ in het Nederlands niet altijd goed tot uitdrukking te brengen, in hoeverre is het synoniem aan het Engelse ‘justice en righteousness’?

Ook zorgt de wijze waarop de woorden rechtvaardigheid en rechtmatigheid verbonden zijn met het woord gerechtigheid voor een mogelijke spraakverwarring. Rechtvaardig is te beschouwen als handelend naar recht en billijkheid.⁶⁶ Rechtmatig is vervolgens een zwakkere opvatting van rechtvaardig en ziet op de overeenstemming met of volgens het recht, de regels.⁶⁷

3.1.1 Begripsverkenning

Gerechtigheid is een kernbegrip in de Bijbel. Met name in het boek van de Psalmen, Jesaja, Spreuken en de brief aan de Romeinen is het regelmatig aan te treffen.⁶⁸

Er is sprake van twee woordgroepen die in het Nederlands niet altijd goed te onderscheiden zijn. De Hebreeuwse stam *ts-d-k* wordt vertaald met woorden als rechtvaardig, rechtvaardige en rechtvaardigheid. Verder wordt de wortel *sh-p-t* ook vertaald met recht doen, recht spreken of rechter. Daarnaast is *jashar* het woord dat het meest voorkomend is voor recht, de betekenis

⁶⁵ C. den Boer ziet alleen al de volgende lijnen van gerechtigheid: 1. De lijn van de schepping. 2. De lijn het verbond. 3. De lijn van het kruis. 4. De lijn van de heiliging en 5. De eschatologische lijn. (1993). *Oriëntatie in het Nieuwe Testament; Theologie in reformatorisch perspectief*. Zoetermeer: Boekencentrum

⁶⁶ Rechtvaardig. (2005). *Van Dale; Groot woordenboek van de Nederlandse taal* (p.660, 14^e editie, deel 2). Utrecht: Van Dale Lexicografie.

⁶⁷ Rechtmatig. (2005). *Van Dale; Groot woordenboek van de Nederlandse taal* (p.660, 14^e editie, deel 2). Utrecht: Van Dale Lexicografie.

⁶⁸ Boersema, J.J. (2013). *Gerechtigheid in de bijbel – een begripsstudie*. Geschreven in opdracht van MWH Foundation en Prisma t.b.v. Micha Monitor.

daarvan is het tegenovergestelde als krom. In het Nieuwe Testament worden verschillende verwante woorden gebruikt. *Dikaion/dikaïos* wordt vertaald met recht, rechtvaardig en rechtvaardige. *Dikaïosunè* wordt gebruikt voor rechtvaardigheid of gerechtigheid. Voor juridische gerelateerde woorden zoals rechter wordt *krinoo* gebruikt. Recht zoeken is *krinesthai* en rechtbank *kritèrion*. Deze laatste woordgroep wordt in het Latijn weergegeven met *ius* (recht). De Engelse vertalingen kunnen behulpzaam zijn om het onderscheid tussen de woordgroepen te verhelderen: gerechtigheid, rechtvaardig en rechtvaardigheid worden in het Engels meestal vertaald met *righteous(ness)* en juridische termen worden meestal afgestemd op het Latijn: *judge, judgement* en *justice*.⁶⁹

3.1.2 Oude- en Nieuwe Testament

In het Oude Testament wordt rechtvaardigheid vaak verbonden aan een persoon. Over Noach wordt in Genesis 6 gezegd dat hij – in tegenstelling tot zijn tijdgenoten – een rechtvaardig man is. Volgens Boersema is er in de context van de oer-wereld van Genesis geen sprake van wetten of recht, waaruit hij constateert dat het zijn van een rechtvaardige niet noodzakelijkerwijs samenvalt met het houden van wetten van regels.⁷⁰ Verder blijkt uit bijvoorbeeld Psalm 15 dat ‘rechtvaardig zijn’ een ethisch ideaal is om te kunnen wonen op Gods heilige berg.

De combinatie ‘recht en gerechtigheid’ komt voor het eerst voor in Genesis 18, waar Abraham met God spreekt over het lot van Sodom en Gomorra. Het (juridische) rechtspreken door God staat hier niet los van gerechtigheid. God is immers de rechtvaardige rechter. De combinatie recht en gerechtigheid wordt in het Oude Testament vaak gebruikt in een gebed, als kenmerk van God Zelf of van Zijn handelen in deze wereld. Recht en gerechtigheid is de grondslag van Zijn troon.⁷¹ Ook wordt er tot God geroepen om gerechtigheid.⁷² Recht (in de zin van rechtvaardig- en rechtmatigheid) is onmisbaar in de samenleving, koningen dienen in wijsheid recht te doen en recht te spreken, het doel is echter gerechtigheid, dáár gaat het uiteindelijk om.⁷³

In het Nieuwe Testament wordt ook het woord ‘wet’ naast ‘recht’ gebruikt. Recht en gerechtigheid staan hier volgens Boersema, meer nog dan in het Oude Testament, op gespannen voet met elkaar. In de Bergrede radicaliseert Jezus de wet. Hij ontbindt de wet niet, maar wil de wet juist vervullen door een volmaakte rechtvaardigheid.⁷⁴ Paulus stelt de verhouding tussen wet en gerechtigheid haast systematisch aan de orde. Neem bijvoorbeeld Galaten 2:21b: “Als er gerechtigheid door de wet zou zijn, dan was Christus tevergeefs gestorven.” Christus is het einde van de wet, wat door Paulus sterk verbonden wordt met geloof. Concluderend stelt Boersema:

*“Gerechtigheid is sterk verbonden met (onze omgang met) God. Het raakt de onderliggend diepere dimensie en bedoelingen van het recht. Het houdt ons als mens voor ons handelen een ethisch-religieuze spiegel voor en verwijst in sociaal ethische zin naar datgene wat het recht probeert te formuleren en te garanderen: een rechtvaardige samenleving.”*⁷⁵

⁶⁹ Boersema, J.J. p.2

⁷⁰ Boersema, J.J. p.3

⁷¹ Psalmen (o.a. in 33:5; 72:2; 97:2; 103:6), Spreuken (1:3; 2:9; 21:9), Jesaja (9:6), Jeremia (9:24) en Hosea (2:18). Boersema, J.J. p.5

⁷² Job (19:7), Micha (7:9) Psalmen (26:1, 43:1)

⁷³ Boersema, J.J. p.6

⁷⁴ Boersema, J.J. p.6

⁷⁵ Boersema, J.J. p.7

3.1.3 Recht doen

Het Bijbelse concept van gerechtigheid kan zowel objectief als subjectief worden begrepen. Objectief gezien dient het juridische proces en het juridische systeem rechtvaardig te zijn. Dat wil zeggen dat 'recht' daarin het criterium is.⁷⁶ Gerechtigheid in de betekenis van rechtmatigheid is echter niet het enige doel van het juridische proces en regels, deze dienen ook 'goed' te zijn.⁷⁷ Rechtmatigheid is door wijsheid te bereiken: "Door mij regeren koningen, verordenen vorsten gerechtigheid" (Spreuken 8:15).

Gerechtigheid heeft ook een subjectieve betekenis, zoals bijvoorbeeld "Hij die oprecht wandelt en gerechtigheid beoefent" (Psalm 15:2). Gerechtigheid beoefenen is in dit verband niet het opvolgen van (rechtmatige) rechtsregels, maar de attitude waarmee andere mensen worden bejegend.⁷⁸ Deze gerechtigheid wordt ook aan God zelf gezien.⁷⁹ Rechtvaardigheid en rechtmatigheid hoeven niet noodzakelijkerwijs samen te vallen. De wijze waarop deze kloof overbrugd kan worden is door ethisch handelen.⁸⁰ In het bijzonder worden rechters en koningen in het Oude Testament opgeroepen om gerechtigheid lief te hebben en daar naar te handelen.⁸¹

3.2 Als interpreterende gids werken met recht en gerechtigheid

Welke lijnen zijn er te trekken van het Bijbelse principe van 'recht en gerechtigheid' naar het professionele handelen van de hbo-theoloog? Dit wil ik doen aan de hand van de metafoor van de pastor als 'interpreterende gids'.⁸²

Voor Gerkin is het interpreterend gidsen een kerntaak van geestelijk leiderschap. Dit leiderschap strekt zich uit tot de gemeenschap waarin de Bijbel, traditie en context worden geïnterpreteerd. Verder is dit leiderschap erop gericht mensen te helpen bij het herinterpreteren van hun levens bij belangrijke levensgebeurtenissen. Ook hebben theologen de opdracht om multidisciplinair te theologiseren en te werken.⁸³ De pastor begeleidt en interpreteert en is zodoende in staat om het levensverhaal te "lezen, te duiden en te verbinden met het evangelie van Jezus Christus en het Koninkrijk van God"⁸⁴ Hierin is hij als een handelaar van hoop, waar het Bijbelse spreken over recht en gerechtigheid volop in meedoet.

Erwich onderscheidt vier rollen die de interpreterende gids in samenhang met elkaar vervult.⁸⁵ De eerste rol is die van de luisterende 'priester' waarin de situatie wordt verkend, geobserveerd en waargenomen. Gekoppeld aan recht en gerechtigheid gaat het hier om het zien van (on)recht in concrete incidenten, situaties en contexten.

⁷⁶ Falk, Ze'ev W. (1992) *Law and Ethics in the Hebrew Bible in: Justice and Righteousness; Biblical Themes and their influence*. Sheffield: JSOT Press, p. 83

⁷⁷ Vergelijk 1 Sam. 12:23, Psalm 25:9, en Deuteronomium 12:28

⁷⁸ Falk, Ze'ev W., p.84

⁷⁹ Vergelijk Exodus 34:6

⁸⁰ Vergelijk Leviticus 10:17-20

⁸¹ Wright, C.J.H. (2004). *Old Testament Ethics for the people of God*. Nottingham: Inter-Varsity Press, p. 270

⁸² Hiervoor baseer ik mij voornamelijk op: Erwich, R. *Gidsen in het landschap. Over de betekenis van Gerkins interpretative guide voor bezinning op het ambt*. In: Theologia Reformata, 56 nr. 4, 332-345 (december 2013)

⁸³ Erwich, R. p. 334

⁸⁴ Erwich, R. p. 335

⁸⁵ Erwich, R. p. 340

De tweede rol is die van de 'wijze' die verstaat. In deze rol herkent hij de relevante aspecten. Kennis van toepasselijke wet- en regelgeving kan hierin net als het herkennen van het onderscheid tussen rechtmatigheid en rechtvaardigheid een rol spelen.

De derde rol is die van een 'profeet' die onderscheid en beoordeelt. Hier is een theologische duiding van (ervaren) onrecht op zijn plaats en kan er een reframen vanuit een normatief kader plaatsvinden. Dit vraagt van de pastor om in zijn ethische reflectie te reflecteren op de betekenis van recht en gerechtigheid.

De laatste rol is die van de 'dienende leider' waarbij leiderschapstaken worden uitgevoerd. Hierin heeft de navolging van Christus een grote plaats. In deze rol kunnen afwegingen met betrekking tot de vraag op welke wijze het recht gerealiseerd kan worden een rol spelen.

'Recht en gerechtigheid' zijn dus van invloed op de wijze waarop de hbo-theoloog als interpreterende gids werkzaam is. Naast de juridische betekenis heeft het ook een theologische connotatie die verder gaat dan *rechtmatigheid* en het volgen van regels. Zo verbindt de praktisch theoloog Ganzevoort vergeving en verzoening aan 'recht'. Vergeving is voor hem met erkenning van de schuld afzien van vergelding door het slachtoffer. Verzoening ziet hij als het herstel van een geschonden relatie.⁸⁶ Zonder recht en waarheid wordt verzoening volgens hem een leeg begrip. Verder stelt hij dat als er te snel op verzoening wordt ingezet, zonder dat daarbij een confrontatie met hun schuld en verantwoordelijkheid is geweest, de daders feitelijk vrijuit gaan.⁸⁷

*"Wil verzoening echter werkelijk iets betekenen en opleveren, dan moet wel worden voldaan aan een aantal voorwaarden: waarheid, recht, oog voor de belangen van de verschillende betrokkenen, en inzichten in de manieren waarop te snel spreken over verzoening een instrument kan worden van het onrecht."*⁸⁸

De Tsjechische priester Tomáš Halík, die onder het totalitaire communisme in het geheim tot priester werd gewijd, stelt dat er een 'ten hemel schreiende' schuld bestaat die niet uitgewist kan worden door de gebruikelijke mechanismen van recht, rechtspraak en straf. Wanneer het recht zijn beloop heeft gehad en deze uitgeput is in zijn mogelijkheden "is een onmisbare daad van spirituele aard op zijn plaats, namelijk vergeving." Dat is volgens Halík niet hetzelfde als vergeten, maar meer als het bewust afzien van een oordeel "en de hele zaak overdragen aan de zetel van gerechtigheid en barmhartigheid die 'deze wereld' niet tot haar beschikking heeft."⁸⁹

⁸⁶ Ganzevoort, R.R. Verzoening na conflicten? Een praktisch-theologische benadering. In: In de Marge, 8 nr. 3, 12-20 (1999), p. 16

⁸⁷ Ganzevoort, R.R. p.18

⁸⁸ Ganzevoort, R.R. p. 20

⁸⁹ Halík, Tomáš (2016). *Geduld met God; Twijfel als brug tussen geloven en niet-geloven*. Zoetermeer: Boekencentrum, p. 167

4 Hbo-theologen onderzocht - onderzoeksmethodiek

4.1 Onderzoekseenheden

De voorgaande twee hoofdstukken richtte zich op literatuurstudie ten aanzien van de juridische kwalificaties in het competentieprofiel. Het komende hoofdstuk is het empirische gedeelte van het onderzoek. Dit onderzoek beperkt zich tot theologen die zijn opgeleid in het HBO. Binnen deze groep worden vervolgens alleen de hbo-theologen binnen de Protestantse Kerk onderzocht. Het is interessant om ook te onderzoeken op welke wijze academisch opgeleide theologen zich verhouden tot het juridisch domein, maar met het oog op het competentieprofiel van de hbo-theoloog valt deze categorie buiten het bereik van dit onderzoek.

Met de keuze voor de hbo-theologen die werkzaam zijn binnen de Protestantse Kerk worden de hbo-theologen die op andere plekken werkzaam zijn buiten beschouwing gelaten. Dit betekent dat verschillende categorieën hbo-theologen, zoals jeugd-, diaconaal-, en missionair werkers in dit onderzoek mogelijk minder in beeld zullen zijn. Met deze keuze blijft het onderzoek echter wel beheersbaar.

In principe dienen alle hbo-opgeleide pastores die werkzaam zijn binnen de Protestantse Kerk te zijn ingeschreven in het Register Kerkelijk Werkers van de Protestantse Kerk. Daardoor zijn zij relatief eenvoudig te benaderen voor onderzoek. Uit onderzoek onder alumni blijkt dat zo'n twee derde van de hbo-theologen een kerkelijke werkgever heeft. Hiervan is vervolgens het grootste gedeelte - ongeveer de helft - werkzaam binnen de Protestantse Kerk. De andere helft is verspreid over een veelvoud van kerkgenootschappen.⁹⁰ De categorie van hbo-theologen die werkzaam zijn binnen de Protestantse Kerk is dus verreweg de grootste groep van de hbo-theologen. In het kader van dit afstudeeronderzoek is het onderzoeken van deze groep haalbaar. In een eventueel vervolgend onderzoek kunnen ook andere categorieën hbo-theologen worden onderzocht.

4.2 Methode van dataverzameling

Er is geen tot weinig inzicht in de wijze waarop de hbo-theoloog zich momenteel tot het juridische domein verhoudt. Om dit in kaart te brengen is daarom eerst een vragenlijst uitgezet die vooral een inventariserend karakter had. Voor dit inventariserende praktijkonderzoek is bewust gekozen omdat er weinig tot geen inzicht was in de mate waarin en de wijze waarop de hbo-theoloog zich tot het juridisch domein verhoudt. Exploratief onderzoek was daarom nodig om hier meer zicht op te krijgen. In eerste instantie was deze vragenlijst gericht op het opsporen van relevante gegevens, hierna zijn deze gegevens met behulp van interviews geordend en gecategoriseerd.⁹¹

Op basis van een eerste literatuurverkenning⁹² is een lijst gemaakt van juridisch gerelateerde thema's waar een hbo-theoloog mee te maken kan krijgen. Door deze thema's in een vragenlijst aan de hbo-theologen voor te leggen werd onderzocht of zij daadwerkelijk met deze thema's in aanraking

⁹⁰ Lagemaat, Teus van de, (2013). *Alumni onderzoek GPW 2011-2013; Landelijk onderzoek onder hbo-theologen*. Ede, p. 11

⁹¹ Baarda, De Goede en Teunissen, (2009). *Basisboek Kwalitatief Onderzoek; Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen: Noordhoff Uitgevers bv, p. 97

⁹² Zie hiervoor het projectplan.

komen.⁹³ Vervolgens heeft de vragenlijst ook inzicht gegeven in de frequentie waarmee deze hbo-theologen met deze thema's worden geconfronteerd.

De uitkomsten van deze inventariserende vragenlijst schetsen in grote lijnen de omgang van de hbo-theoloog met het juridisch domein en is daarom ook niet gericht op generaliseerbaarheid, maar gericht op het ontdekken van indicatoren. Die indicatoren laten iets zien van de wijze waarop de hbo-theoloog met het juridisch domein in aanraking komt. De vragenlijst heeft ook de gegevens opgeleverd die nodig waren om vervolgens mensen te benaderen voor een interview. De vragenlijst is digitaal, met behulp van Google Forms uitgevoerd en geanalyseerd in Excel. Met de vragenlijst is eerst een korte pilot gedraaid om eventuele fouten en onduidelijkheden in de structuur te kunnen ontdekken. Enkele formuleringen werden hierna licht gewijzigd. Hiermee is beoogd om de betrouwbaarheid van het onderzoek te vergroten.⁹⁴

Nadat de vragenlijst is geanalyseerd is er een topiclijst voor de interviews opgesteld. Het betreft een semigestructureerd interview waarbij de onderwerpen min of meer vast liggen, maar waarbij ook ruimte is voor de eigen ervaringen van de respondenten met juridische vragen. Deze eigen ervaringen van respondenten zijn vervolgens ook aanleiding geweest om door te vragen naar de wijze waarop de betreffende respondent hiermee is omgegaan⁹⁵ De relevante onderwerpen worden gekozen op basis van de uitkomsten van de vragenlijst.

4.3 Materiaalverzameling

4.3.1 Vragenlijst

De vragenlijst is via twee verschillende kanalen onder de aandacht gebracht van de onderzoekspopulatie. Eerst is in de maandbrief van de Protestantse Kerk een nieuwsbericht opgenomen waarin aan de hbo-theologen gevraagd is deze vragenlijst in te vullen. Vervolgens is via het adressenbestand van de Vereniging Kerkelijk Werkers (VKW)⁹⁶ het nieuwsbericht met de oproep om de vragenlijst in te vullen verspreid. Hierdoor is een sneeuwbal effect gecreëerd waardoor de respons werd vergroot. De gebruikte vragenlijst is als bijlage opgenomen.⁹⁷

4.3.2 Interviews

In de vragenlijst konden de respondenten aangeven of zij bereid waren mee te werken aan verder onderzoek. Vervolgens is deze groep benaderd met het verzoek om mee te werken aan een interview. De interviews zijn bij de betreffende hbo-theologen thuis afgenomen. In een geval vond het interview in een bijgebouw van de kerk plaats. De opgestelde topiclijst is na het eerste gesprek

⁹³ De gebruikte vragenlijst en de reacties zijn als bijlage opgenomen bij dit rapport.

⁹⁴ Verhoeven, Nel (2011). *Wat is onderzoek? Praktijkboek methoden en technieken voor het hoger onderwijs*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers, p. 220

⁹⁵ Baarda, De Goede en Teunissen, (2009) *Basisboek Kwalitatief Onderzoek; Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen: Noordhoff Uitgevers bv, p. 234

⁹⁶ De VKW is inmiddels gefuseerd met CNV- Kerk en Ideëel

⁹⁷ Een gelijktijdige poging om de vragenlijst ook onder de hbo-theologen die als geestelijk verzorger zijn ingeschreven in het Kwaliteitsregister Geestelijke Verzorging uit te zetten is helaas niet gelukt. Door de technische moeilijkheid voor het Kwaliteitsregister om een bericht alleen naar hbo-theologen te verzenden en de planning van de te verzenden nieuwsbrieven bleek het niet mogelijk om in het tijdsbestek van dit onderzoek deze groep ook mee te nemen.

getoetst op bruikbaarheid en volledigheid⁹⁸, hierna zijn er enkele aanpassingen doorgevoerd. De topiclijst is als bijlage opgenomen.

In de interviews is verder doorgevraagd naar de betekenis van de uitkomsten van de vragenlijst. Door middel van de interviews is hierdoor duidelijker geworden hoe de uitkomst van de vragenlijst moet worden geïnterpreteerd. Ook werden er meer voorbeelden en persoonlijke ervaringen bij de verschillende thema's benoemt en kon hier op worden doorgevraagd.

4.4 Registratie en verwerking gegevens

4.4.1 Vragenlijst

De resultaten van de vragenlijst zijn binnengekomen in het account van Google Forms waarmee de vragenlijst is uitgezet. Deze data zijn vervolgens geëxporteerd naar Excel. De data is vervolgens per vraag in een draaitabel geordend en de non-respons die bij sommige vragen voorkwam is verwijderd. Van de vragen die zich daarvoor leenden zijn tabellen en grafieken gemaakt. De (geanonimiseerde) data zijn als bijlage opgenomen.

4.4.2 Interviews

De interviews zijn met toestemming digitaal opgenomen om deze naderhand te kunnen transcriberen. Na afloop zijn alle interviews getranscribeerd, hierbij is al een eerste selectie van het materiaal gemaakt.⁹⁹ Evident niet relevante gedeelten zijn niet getranscribeerd. Dit was in ieder geval het geval wanneer het betreffende gedeelte niet over de werkzaamheden als hbo-theoloog gingen. Ook als het gedeelte niet te relateren was aan de onderzoeksvraag van dit onderzoek is dit niet getranscribeerd. Na de transcriptie zijn de tekstgedeelten gelabeld en zo geschikt gemaakt voor een systematische analyse.

4.5 Analyse, betrouwbaarheid en validiteit

4.5.1 Vragenlijst

De vragenlijst is in een tijdsbestek van een maand door 58 respondenten ingevuld. De maandbrief van de Protestantse Kerk werd verzonden naar 321 kerkelijk werkers die zijn ingeschreven in het register van de kerk. De nieuwsbrief van de VKW heeft 220 geadresseerden. Niet elke kerkelijk werker die is ingeschreven in het register is ook lid van de VKW, andersom zijn de leden van de VKW wel allemaal verbonden aan de Protestantse Kerk. Het is niet met zekerheid vast te stellen dat al de leden van de VKW ook zijn ingeschreven in het register van de Protestantse Kerk. Verder blijkt uit de notitie *Positie van de HBO-theoloog-kerkelijk werker* dat niet alle hbo-theologen die werkzaam zijn binnen de kerk ook daadwerkelijk in beeld zijn.¹⁰⁰ De exacte omvang van de onderzoekspopulatie is dus niet met zekerheid te bepalen. Er van uitgaande dat de hbo-theologen die 'buiten beeld' blijven van de Protestantse Kerk zich waarschijnlijk ook minder snel zullen aansluiten bij een beroepsvereniging zal de daadwerkelijke onderzoekspopulatie waarschijnlijk niet veel van het aantal van 321 kerkelijk afwijken. Uitgaande van een onderzoekspopulatie van 321 hbo-theologen zou dat

⁹⁸ Baarda, De Goede en Teunissen, (2009). *Basisboek Kwalitatief Onderzoek; Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen: Noordhoff Uitgevers bv, p. 250

⁹⁹ Baarda, De Goede en Teunissen, (2009). *Basisboek Kwalitatief Onderzoek; Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen: Noordhoff Uitgevers bv, p. 307

¹⁰⁰ 'Positie van de HBO-theoloog – kerkelijk werker' Generale Synode 14 april 2011 KTO 11-02

een respons van 18% betekenen. Voor een digitale enquête zonder persoonlijke benadering is deze respons niet uitzonderlijk.¹⁰¹

Het werkveld van de hbo-theoloog is erg diffuus. Elke context zal waarschijnlijk ook weer andere eisen stellen aan de wijze waarop de betrokkene zich dient te verhouden tot het juridisch domein. Dit leidt er toe dat op basis van de uitkomsten van dit onderzoek onder hbo-theologen binnen de Protestantse Kerk niet direct te generaliseren is naar de gehele groep van hbo-theologen. De vragenlijst is per gestelde vraag geanalyseerd. Hierin is vanwege het doel van de vragenlijst (verkennen) en de grootte van de respons verder niet gestratificeerd. Absoluut gezien zijn er te weinig respondenten om in dat geval nog tot betrouwbare uitkomsten te komen. Hieronder volgens de gegevens van de onderzoekspopulatie en de respondenten:

Verhouding man/vrouw:

Meer vrouwen dan mannen hebben de vragenlijst ingevuld. De verhouding man/vrouw in de onderzoekspopulatie is 37% man en 63% vrouw, in de groep respondenten respectievelijk 45% en 55%. Kijkend naar de groep respondenten blijkt dat van het aantal mannen in de onderzoekspopulatie 22% en van de vrouwen 16% heeft deelgenomen. Relatief gezien hebben er dus meer mannen dan vrouwen aan het onderzoek deelgenomen.

Tabel 1 Verhouding man/vrouw

	Man	Vrouw	Totaal
Onderzoekspopulatie	118	203	321
	37%	63%	100%
Respondenten	26	32	58
	45%	55%	100%

Leeftijd:

De leeftijdsopbouw van de onderzoekspopulatie laat zien dat er betrekkelijk weinig personen tot de categorie onder de 40 jaar behoren. Van de groep 30-39 jaar heeft ook slechts 8% gereageerd. Meer respondenten waren er in de leeftijdsgroepen vanaf 40 jaar. In de groep van 50-59 jaar heeft zelfs 27% van de onderzoekspopulatie gereageerd. Van 6% van de onderzoekspopulatie is de leeftijd onbekend. Deze cijfers kunnen dus in werkelijkheid iets afwijken.

Tabel 2 Leeftijd

	20-29	30-39	40-49	50-59	60-	Onbekend	Totaal
Onderzoekspopulatie	6	25	48	97	125	20	321
	2%	8%	15%	30%	39%	6%	100%
Respondenten	2	2	9	26	19	-	58
	3%	3%	16%	45%	33%		100%
Percentage binnen onderzoekspopulatie	33%	8%	19%	27%	15%		18%

Grootte van de aanstelling:

Van de respondenten is 72% 12 uur of meer werkzaam als hbo-theoloog. 12% is minder dan 12 uur werkzaam en 16% is momenteel niet werkzaam. Uit de ingevulde reacties blijkt dat dit grotendeels

¹⁰¹ Verhoeven, Nel (2011). *Wat is onderzoek? Praktijkboek methoden en technieken voor het hoger onderwijs*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers, p. 214

respondenten betreft die (recentelijk) met pensioen zijn gegaan en enkele die momenteel geen vaste baan hebben.

Tabel 3 Grootte van de aanstelling

12 uur of meer werkzaam	42
	72%
Minder dan 12 uur werkzaam	7
	12%
Momenteel niet werkzaam	9
	16%
Totaal	58
	100%

Aard van de aanstelling:

Van de respondenten is 48% werkzaam als pastoraal werker. 19% geeft aan voornamelijk als voorganger te werken en 10% is geestelijk verzorger. De overige 23% heeft of een combinatie van verschillende taken of is werkzaam in jeugdwerk, missionair/diaconaat, onderwijs, gemeente opbouwwerk of heeft een functie in welzijn, zorg of maatschappelijke dienstverlening.

Tabel 4 Aard van de aanstelling

Hoofdfunctie:

Pastoraal werker	28
	48%
Geestelijk verzorger	6
	10%
Voorganger	11
	19%
Overig	13
	23%
Totaal	58
	100%

De resultaten van de vragenlijst zijn bruikbaar en betrouwbaar om voor de analyse gebruikt te worden. De resultaten van deze analyse worden verderop in dit document weergegeven.

4.5.2 Interviews

Van de 58 respondenten van de vragenlijst hebben 13 aangegeven bereid te zijn om benaderd te worden voor verder onderzoek. Uiteindelijk is het bij 9 van hen daadwerkelijk gelukt om een afspraak te maken. De interviews zijn digitaal opgenomen, dit kan mogelijk een belemmering zijn geweest om vrijuit te spreken. Een enkele keer wachtte de betrokkene tot ik het opnameapparaat had uitgeschakeld voordat hij/zij nog een persoonlijke ervaring met mij wilde delen. Deze ervaringen heb ik niet mee genomen in de analyse van de interviews.

Alle interviews zijn na afloop getranscribeerd waarbij niet relevante onderdelen voor de vraagstelling zijn weggelaten. In totaal zijn 9 hbo-theologen geïnterviewd, nadat de meeste van deze interviews waren afgenomen bleek dat er inhoudelijke verzadiging optrad. Dit trad na ongeveer het 6^e interview

op. Deze saturatie bleek onder andere uit het frequent terugkomen van dezelfde onderwerpen en de daarbij genoemde overwegingen.

Van de geïnterviewde personen waren er 7 man en 2 vrouw. Deze verdeling is niet representatief voor de gehele onderzoekspopulatie omdat daarvan maar liefst 63% vrouw is. Een duidelijke reden waarom minder vrouwen zich beschikbaar hebben gesteld voor een interview heb ik niet kunnen achterhalen.¹⁰² De leeftijd van de geïnterviewde personen was als volgt: één respondent viel in de categorie 40-49 jaar. Vier respondenten waren tussen de 50 en 59 jaar en vier respondenten waren 60 jaar of ouder. Deze verdeling laat zien dat niet alle leeftijdsgroepen in de interviews gelijk vertegenwoordigd zijn en voornamelijk de oudere generatie hbo-theologen aan het woord is geweest. Enerzijds betekent dit dat de ervaringen van de jongere generatie minder aan bod zijn gekomen. Anderzijds is het wel te verwachten dat juist de oudere generatie veel ervaringen heeft opgedaan die de omgang met juridische vragen goed kunnen illustreren.

Op een enkele uitzondering na waren de geïnterviewde hbo-theologen allemaal meer dan 12 uur per week werkzaam. Vier van hen zijn werkzaam als voorganger, twee als pastoraal werker, twee als geestelijk verzorger en één heeft een functie in zorg en welzijn. Met name de groep pastoraal werkers is in de interviews ondervertegenwoordigd ten opzichte van de totale onderzoekspopulatie. Dit terwijl de meeste hbo-theologen binnen de Protestantse Kerk in het pastoraat werkzaam zijn. Een kanttekening hierbij is dat wanneer iemand als hoofdfunctie 'voorganger' opgaf, deze persoon doorgaans binnen het geheel van zijn aanstelling ook in het pastoraat werkzaam is.

De gegevens over de samenstelling van de onderzoeksgroep maakt dat de uitkomsten daarvan moeilijker te generaliseren zijn naar de volledige onderzoekspopulatie. Het doel van het kwalitatief onderzoek is niet om op basis daarvan algemene uitspraken over de gehele groep hbo-theologen te doen. De interviews en de uitwerking daarvan dienen voornamelijk als indicatie bij en als illustratie en verdieping ten opzichte van de vragenlijst. Dit was ook het doel van de interviews, voor deze doelstelling is dan ook goed bruikbaar. De interviews zijn vervolgens met behulp van de volgende labels gecategoriseerd:

Aard van de werkzaamheden	Arbeidsrecht
Definitie van juridisch domein	Opleiding
Beroepsmatige geheimhouding	Kennis
Samenwerking met andere professionals	Vaardigheden
Protocollen en/of reglementen	Visie
Pastoranten en juridische vragen	Ervaring
Juridische vragen in de gemeente/instelling	Positieve ervaring
Grondrechten	Negatieve ervaring
Bijbelse/theologische overwegingen	Overig

¹⁰² Uit het onderzoek blijkt niet dat van de respondenten de vrouwen kleinere aanstellingen hebben waarbij een interview wellicht een te grote belasting voor het aantal beschikbare uren zou zijn geweest. Mogelijk speelt hier mee dat mannen eerder geneigd zijn om hun kennis en ervaring te delen, maar de daadwerkelijke reden blijft speculeren.

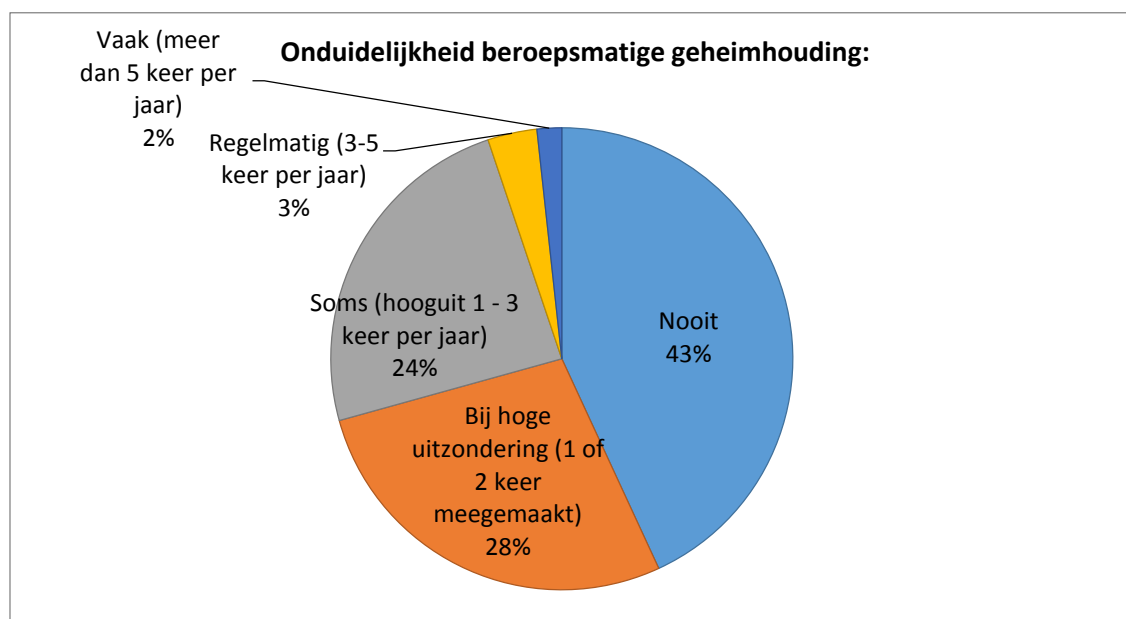
5 Hbo-theologen onderzocht - onderzoeksresultaten

Bij de resultaten zijn enige grafieken en/of tabellen vermeld. Omwille van de leesbaarheid is er voor gekozen om in de tekst niet al teveel grafieken of tabellen op te nemen. Voor de volledigheid wordt voor alle onderdelen verwezen naar de bijlagen waar alle onderzoeksresultaten in zijn opgenomen.

5.1 Onduidelijkheid beroepsmatige geheimhouding

Op de vraag of de respondenten in hun werk te maken hebben met situaties waarbij de invulling en/of reikwijdte van de beroepsmatige geheimhouding onduidelijk is, geeft 43% aan dat dit nooit het geval is. Bij hoge uitzondering (1 of 2 keer meegemaakt) wordt door 28% aangevinkt. 29% van de respondenten heeft minstens 1 keer per jaar te maken met situaties waarbij de beroepsmatige geheimhouding onduidelijk is (1-3 keer per jaar 24%; 3-5 keer per jaar 3%; meer dan 5 keer per jaar 2%).

Ongeveer twee derde van de respondenten heeft dus nooit of bij hoge uitzondering te maken met onduidelijkheid over de beroepsmatige geheimhouding. Bijna een derde van de respondenten heeft hier echter meer dan eens per jaar mee te maken.

Uit de interviews blijkt dat de respondenten zeer stringent met de beroepsmatige geheimhouding omgaan. *"Pastorale geheimhouding is absolute geheimhouding, ook tegenover mijn partner."* Deze opstelling kan echter wel voor vragen zorgen: *"Ik kende die thuissituatie, de ruzie tussen die dochters en dat was heftig hoor. Dat vond ik echt moeilijk, ja, mag ik dat dan tegen die notaris zeggen of niet?"* Niet altijd is duidelijk welke informatie gedeeld mag worden en zo ja, met wie: *"Ik heb wel eens iemand gehad die wel pogingen deed voor zelfdoding. Dan wordt het wel lastig, want dan moet je ook iemand tegen zichzelf beschermen. En bij wie breng je het dan?"* Ook vroeg een respondent zich af wat de reikwijdte van zijn geheimhouding is: *"Spannender wordt het, daar is op mijn opleiding onvoldoende tijd voor geweest, maar ik denk dat we er wel op moeten letten, hoe eindeloos is de geheimhouding?"* Een geïnterviewde buurtpastor gaf aan ook altijd bedacht te zijn op de geheimhouding: *"Dan zaten we soms met werkelijk alle hulpverlenende instanties om tafel, maar dan ben ik ook wel heel alert geweest van wat kan ik wel zeggen en wat kan ik niet zeggen?"*

Potentiële onduidelijkheid met betrekking tot het delen van informatie zorgt er voor dat er soms lang wordt gewacht voordat er eventueel informatie wordt gedeeld. *“Ik heb me wel gerealiseerd in dat proces dat op het moment dat ik vind dat ik het toch moet delen, ik heb er in die zin ook best wel lang mee gewacht. Misschien ook wel té. Dat zou kunnen.”* De afweging om iets te delen is doorgaans een persoonlijke inschatting, waarbij wel aandacht is voor verschillende criteria: *“Als het ten behoeve van de cliënt of bewoner goed is dat wat mij ter ore is gekomen verder zou brengen omwille van een oplossing, dan zou ik dat nooit doen zonder dat ik de betrokkene geraadpleegd heb. Ik heb er zelf nooit mee te maken gehad en heb ook nooit in een spagaat gezeten daaromtrent, omdat ik er heel transparant over wilde zijn.”* En ook: *“De afweging voor mij is: is er gevaar voor de persoon zelf of anderen? Zodra er dus gevaar is, dan vind ik dan komt er een morele grens waar ik niet over heen kan.”*

Een respondent vertelde dat hij in een situatie na een zelfdoding graag had willen samenwerken met jeugdzorg, politie en de school rondom de zorg voor de twee overgebleven dochters. Hij liep echter tegen het beroepsgeheim van de betreffende instanties aan, waardoor zijn mogelijkheden beperkt waren: *“Als de situatie zo was geweest dat wij op de een of andere manier betrokken hadden kunnen worden in het hele verhaal, dan denk ik dat het veel beter voor deze mensen was uitgepakt.”*

De hbo-theoloog werkt als professional in de kerk met vrijwilligers, met betrekking tot de geheimhouding zorgt dat voor eigen vragen: *“Als ik niet roep om daarop te bezinnen, wie roept er dan? Totdat er een advocaat... Het zal niet zo snel gebeuren, maar het is wel mijn verantwoording als professional om dit soort dingen in beeld te houden.”* Ook geeft een respondent aan dat van hem als professional meer verwacht mag worden dan van een ouderling, hij gaat daar: *“Strikter mee om [...] voor wat betreft hoe het voor ons omschreven is, dan heb je het voornamelijk over de zwijgplicht.”*

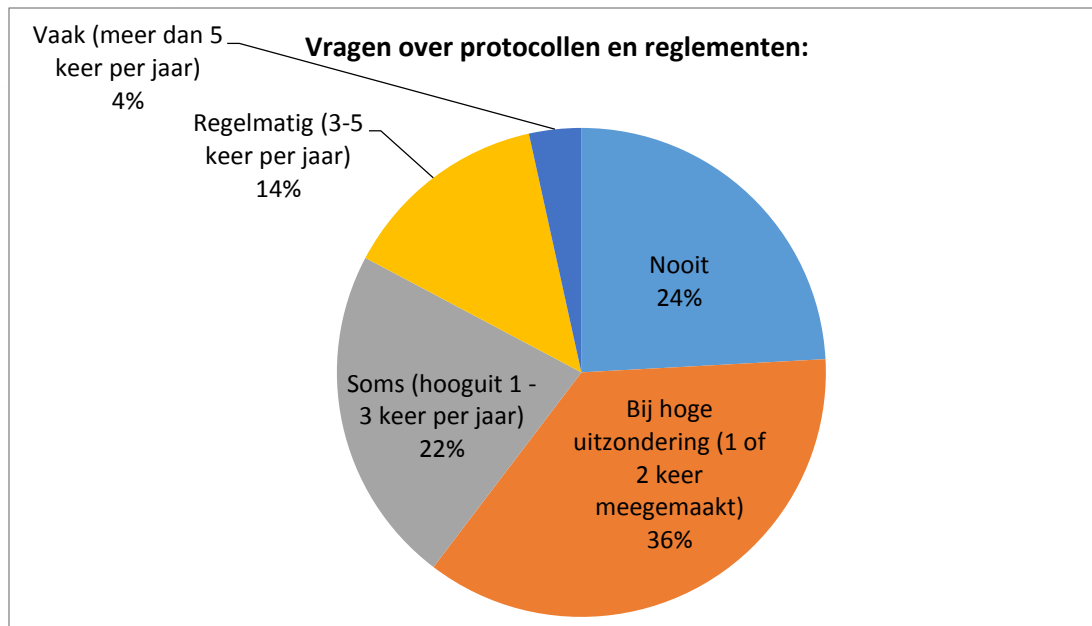
Samenvatting

Wanneer de respondenten onduidelijkheid ervaren ten aanzien van de beroepsmatige geheimhouding heeft dit dus doorgaans betrekking op de vraag *welke* informatie mag worden gedeeld, *met wie* dat mag worden gedeeld en *wanneer* dat is toegestaan. Wanneer deze vragen niet duidelijk zijn kan er (te) lang worden gewacht met het delen van informatie. De beroepsmatige geheimhouding raakt niet alleen het eigen werk van de respondenten. Uit de gesprekken blijkt dat van hen als professional wordt verwacht dat deze de geheimhouding in beeld houdt en ook het gesprek daarover voert met de kerkenraad.

5.2 Vragen over protocollen en reglementen

Bij 24% van de respondenten zorgen protocollen nooit voor vragen omtrent de toepassing daarvan. 36% van de respondenten hebben dit wel 1 of 2 keer meegemaakt. 22% van de respondenten maken dit 1-3 keer per jaar mee, 14% zo'n 3-5 keer en bij 4% van de respondenten zorgen protocollen meer dan 5 keer per jaar voor vragen.

Bij 2 op de vijf respondenten zorgen protocollen of reglementen minimaal eens per jaar voor vragen. Niet duidelijk is of de groep die niet met vragen wordt geconfronteerd überhaupt in aanraking komt met protocollen en/of reglementen.

Uit de interviews blijkt dat lang niet alle respondenten werken met protocollen of reglementen: *“Nee, ze waren alleen maar blij dat ik het deed. Niemand vroeg wat.”* Er zijn ook niet zoveel protocollen: *“Zoveel protocollen zijn er ook niet. Je hebt wel het protocol voor het seksueel misbruik liggen, dat kan ik zo pakken als dat nodig is.”* Een andere respondent geeft aan waarom dit voor hem geen vragen oproept: *“Nee. Er is ooit een protocol voor kerkelijk werkers en predikanten gekomen, dat heb ik wel gelijk besteld en doorgelezen, maar ik denk, ja, er stond voor mij niets nieuws in.”* Op de vraag hoe hij dan al aan dat inzicht was gekomen gaf hij aan dat dit door zijn eerder opgedane ervaring als maatschappelijk werker kwam.

Toch lijkt er onder een deel van de respondenten behoefte te zijn aan enige hulp om te kunnen werken met de bestaande protocollen: *“Gewoon simpelweg al die protocollen simpelweg genoemd hebben zodat men weet: dit zijn de grote thema’s waar gewoon protocollen op zijn.”* Dit is volgens deze respondent nodig omdat zij de verantwoordelijkheid ervaart om de protocollen in het oog te houden: *“Of als er iets gebeurt met seksueel misbruik of zo dan is het mijn verantwoording om per direct even dat protocol op te snorren.”*

De respondenten die werkzaam zijn als geestelijk verzorger geven aan als vanzelfsprekend met protocollen te werken. Dit leidt echter niet tot een vanzelfsprekend volgen van het betreffende protocol: *“In principe, als er een protocol is houd ik mij er aan.”* De geestelijk verzorger die dit zei had als maatstaf onder andere dat het betreffende protocol niet strijdig moest zijn met het recht op geestelijke verzorging binnen de instelling.

Een respondent gaf aan dat hij in de gemeente, waar hij net is ontslagen, graag met protocollen had willen werken: *“Dat wou ik wel heel graag ja. We zijn er mee bezig gegaan, een communicatieprotocol.”* Het was hem echter niet gelukt om voldoende draagvlak te creëren: *“Op de een of andere manier ben ik te ver voor de muziek uitgelopen en wou ik het gewoon te goed regelen.”* Als oorzaak wees hij er op dat je *“van vrijwilligers minder [kunt] verwachten dan van betaalde krachten. Die fout heb ik wel gemaakt. Ik verwachtte een bepaalde commitment.”*

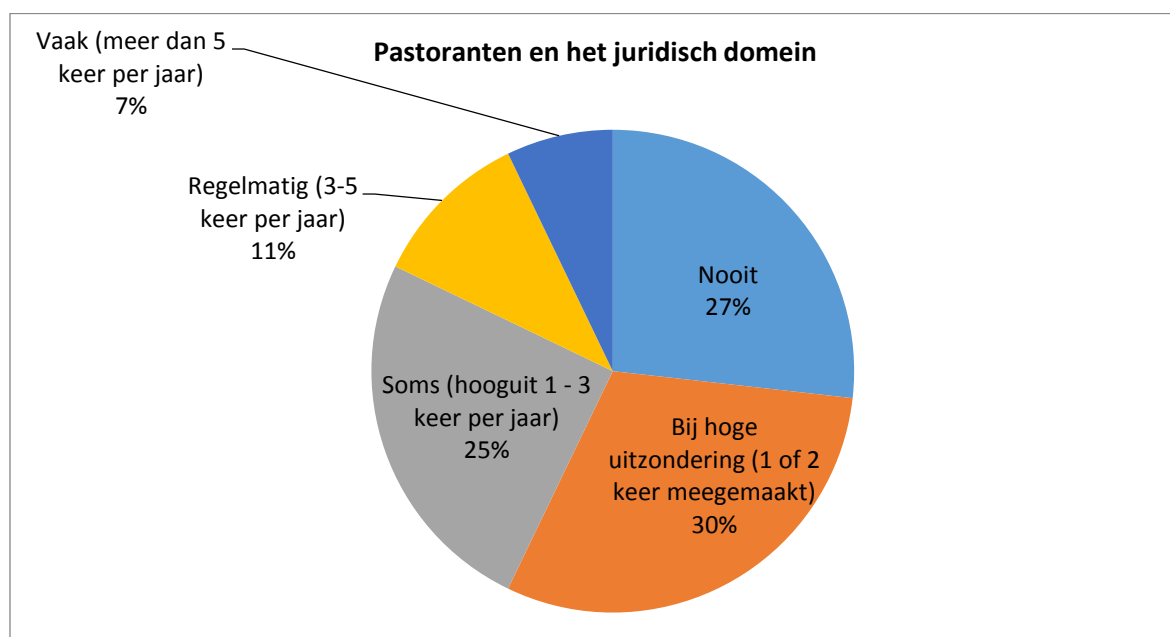
Samenvatting

De respondenten lopen niet vaak tegen vragen aan over de toepassing van protocollen of reglementen. Dit komt voor een deel omdat er niet veel zijn. Welke protocollen in welke situaties voorhanden zijn is niet altijd duidelijk. In het werkveld van de geestelijke verzorging wordt meer met protocollen gewerkt, wat de vraag met zich kan meebrengen hoe het betreffende protocol zich verhoudt tot het recht op geestelijke verzorging. De respondent die in een kerkelijke gemeente meer volgens protocollen wilde gaan werken slaagde er vervolgens niet in om dat te realiseren.

5.3 Pastoranten en het juridisch domein

Op de vraag of de respondenten in hun werk te maken hebben met pastorale begeleiding van pastoranten die in aanraking komen met het juridische domein geeft 27% aan dit nooit te hebben. 30% van de respondenten heeft dit 1 of 2 keer meegemaakt. Zo'n 40% van de respondenten begeleiden minstens 1 keer per jaar een pastorant die in aanraking komt met het juridisch domein. Hiervan doet 25% dat 1-3 keer per jaar, 11% 3-5 keer per jaar en 7% van de respondenten begeleidt meer dan 5 keer per jaar een pastorant die in aanraking komt met het juridische domein.

Twee derde van de onderzochte hbo-theologen komt dus minstens eens per jaar in aanraking met een pastorant die in aanraking komt met het juridische domein.

Verschillende respondenten geven aan dat ze te maken hebben gehad met pastoranten waar iets juridisch speelde: *“In het pastoraat kom je het ook heel regelmatig dingen tegen waarin mensen een weg zoeken, met echtscheiding. Het is bijna lopende band bij wijze van spreken.”* Naast echtscheiding worden onder andere genoemd: huwelijksrecht, euthanasieverzoeken, erfrecht kwesties, medische tuchtzaken, bewindvoering en curatele, onvrijwillige opname in een kliniek, arbeidsrecht, ontslag, aansprakelijkheidsrecht en WMO.

Er wordt aangegeven dat enige juridische kennis nodig is om de pastoranten op een goede wijze pastoraal te begeleiden: *“Maar dan vind ik wel dat ik moet spreken vanuit een beetje juridische kennis, want anders zeg ik maar wat om ze te troosten of te bemoedigen.”* En een andere respondent zegt: *“Als je er helemaal niets van weet, kijk, mensen moeten het zelf doen natuurlijk, bij de advocaat*

en bij de rechtbank, maar als je er helemaal niets van weet kun je moeilijk mensen adviseren en daarbij begeleiden.”

Een buurtpastor verteld over haar rol in de begeleiding van een pastorant met schulden: *“Ja, ik heb ook altijd goed tegen mezelf gezegd, of ik heb altijd beseft dat het niet iets is dat ik in mijn eentje voor iemand kan oplossen. Maar ik kan wel als pastor overzien: dit is er gebeurd, en tegelijkertijd omdat je onafhankelijk bent, degene om wie het gaat geestelijk steunen. Want anders word jij deel van het geheel. Ik vind wel dat de pastor in al die gevallen zijn onafhankelijkheid moet bewaren. Dus in alle gevallen voor de pastorant een vrijplaats moet blijven.”*

Juridische kennis en pastorale zorg haken in bepaalde gevallen op elkaar in en kunnen elkaar versterken: *“Mijn taak is dan vooral dat mensen weer rustig worden en weer wat vertrouwen kunnen krijgen, zodat ze ook met God die weg weer kunnen gaan. Het lijkt vaak heel erg ver bij elkaar weg, maar juist in zo’n juridisch proces heb je God heel dichtbij nodig. Ik denk dat ook voor het competentieprofiel belangrijk is dat je die verbinding kunt leggen.”* Het vermogen om zaken in perspectief te plaatsen wordt door een andere respondent ook benoemd: *“Ik zeg altijd: probeer nooit de psychiater of de arts of de politieagent af te vallen, want anders wordt je partij, dat is een valkuil waar je snel in valt natuurlijk, van je pastorant, om daarmee een front te vormen tegen de andere kant. Ik denk dat dat juist een hele slechte is. Natuurlijk moet je voor de pastorant opkomen, maar tegelijkertijd moet je begrip kweken voor de situatie van degene waar ze tegenover staan.”*

Naast de pastorale vrijplaats voor pastoranten die in een juridisch proces zitten en het (helpen) duiden van wat er gebeurt kan er ook ruimte zijn voor praktische hulp: *“Ik probeer het verhaal van haar helder te krijgen. Ik probeer aan achtergrond informatie te komen van hoe het zit met die wetgeving en ik probeer om te kijken of er in mijn netwerk iemand is die een beetje kennis heeft van dit soort zaken om haar een beetje verder te helpen.”*

Hoe ver gaat de pastorale zorg in dit soort situaties? Het is voor deze respondent belangrijk om te weten wat hij wel en niet mag: *“Ja, wat er wel en niet kan. Niet door in het proces zelf te duiken. Daar moet je je niet mee bezig houden.”* Ook kan het relevant zijn om te weten welke juridische mogelijkheden er zijn: *“Mensen met psychische zorg, die er soms heel diep doorheen gaan. Wanneer kan je bij wijze van spreken verplicht op laten nemen? Ik noem nu deze, maar zo zijn er legio voorbeelden.”* Door een andere respondent worden ook bewindvoering en curatele als voorbeelden genoemd. Deze respondent geeft aan waarom hij er voor koos om zich te verdiepen in de juridische vragen van zijn pastorant: *“Daar zit achter dat je als pastor betrokken bent bij de mensen in je gemeente en ook buiten de gemeente en daar het beste voor wilt. Goed, als je in de kerk de mogelijkheden hebt om iemand te helpen dat vind ik dat je dat moet doen, op wat voor terrein dan ook. Dat is in dit geval op juridische terrein.”*

Niet alle respondenten verdiepen zich in de juridische achtergronden. Voor sommige respondenten is er wel een striktere scheiding tussen het juridische en het pastorale: *“Want bij bijvoorbeeld echtscheidingen, dan kom ik voor de pastorale kant. De juridische kant is zo ingewikkeld, dat weet ik vanuit mijn ervaring bij maatschappelijk werk, daar moet je specialist in zijn. Ja, je kan hooguit verwijzen naar, niet om daar zelf in te duiken.”*

Wanneer het juridische gedeelte niet gezien wordt als onderdeel van het pastorale vak wordt er niet altijd verdiept in de juridische achtergronden: *“Nee, dat is mijn zorg niet. Dat is net als met een ernstig zieke patiënt, daar zijn artsen voor, om die ziekte te behandelen.”* Ook het geven van adviezen

wordt vermeden, deze respondent wil vooral “*kijken [naar] waar zit de pijn die er achter zit. Maar niet om adviezen te geven over van zou u dit niet of dat niet. Dat is niet mijn vak.*”

Ook voelen respondenten zich niet altijd bekwaam om zich te verdiepen in gevallen waar iets juridisch speelt: “*Ja, kijk, als ik het eerder had geweten, en de kennis had meegekregen, dan had ik die vrouw veel eerder, die bezocht ik zo vaak, kunnen bemoedigen: joh, zullen wij samen een briefje opstellen.*”

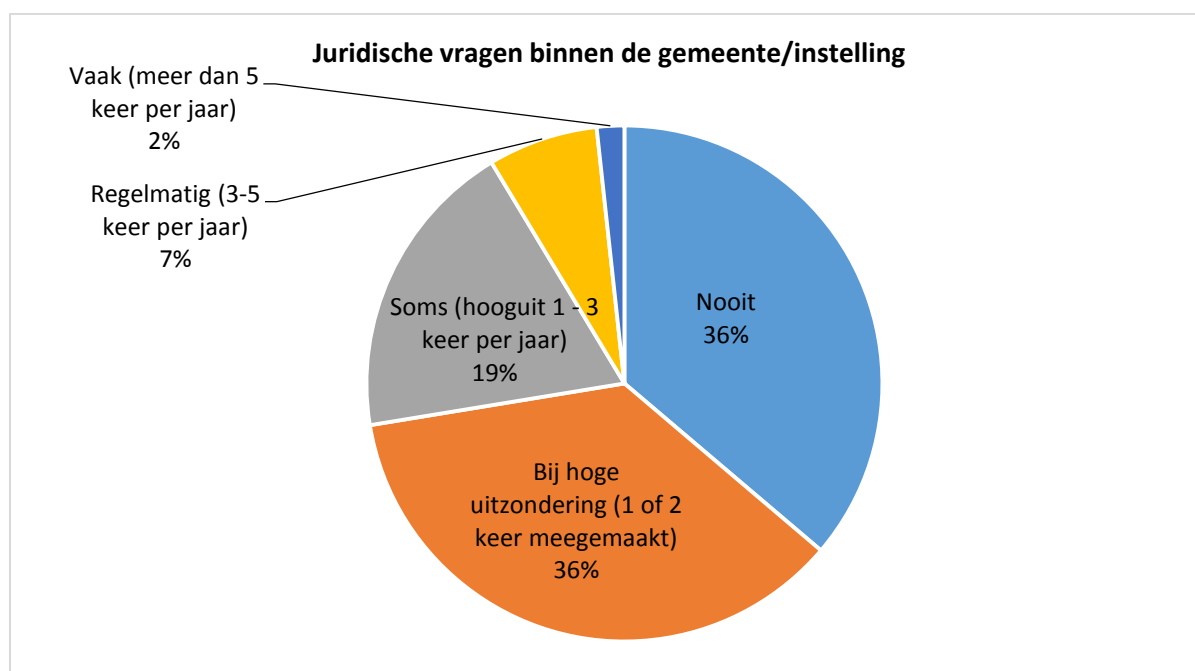
Samenvatting

Wanneer de respondenten in het pastoraat in aanraking komen met juridische vragen betreft dit vragen van uiteenlopende juridische aard. Om de pastorale begeleiding in die situaties vorm te geven is enige juridische kennis volgens de respondenten vereist. Ook blijkt uit de interviews dat de positie die de pastor in het gehele proces inneemt erop is gericht de pastorant bij te staan door rust en overzicht te creëren en daarbij verschillende relevante perspectieven aan bod te laten komen. Inzicht in de eigen bevoegdheid en de vraag hoe ver men mag gaan is hierbij ook van belang. Uit de reacties van de onderzochte hbo-theologen blijkt dat er bij een gedeelte van hen enige huivering is om te dicht bij het juridische domein te komen omdat dit als mogelijk onverenigbaar met de pastorale praktijk wordt gezien. Onbekendheid met het juridische systeem brengt met zich mee dat er mogelijk terughoudendheid wordt betracht.

5.4 Juridische vragen binnen de gemeente/instelling

Van de respondenten geeft 36% aan in hun werk nooit te maken te hebben met juridische vragen die spelen binnen de gemeente/instelling. Een andere groep van 36% geeft aan dit 1 of 2 keer meegemaakt te hebben. 28% van de respondenten heeft minimaal 1 keer per jaar te maken met juridische vragen binnen de gemeente of instelling. Bij 19% is dit 1-3 keer per jaar, bij 7% 3-5 keer per jaar en bij 2% van de respondenten komt dit meer dan 5 keer per jaar voor.

Bijna twee derde van de onderzochte hbo-theologen heeft wel eens te maken gehad met juridische vragen die binnen de gemeente of instelling speelden.

Op de vraag of de respondenten ooit betrokken waren bij een kerkelijke rechtsprocedure worden in de vragenlijst de volgende reacties gegeven:

Betrokkenheid bij kerkelijke rechtsprocedure:

3-19 (Vrijstelling van werkzaamheden) procedure als opmaat naar 3-20 (Ontheffing van werkzaamheden).

Als gemeentelid ben ik betrokken geweest bij de beëindiging van de arbeidsrelatie van de predikant. Als Arbo-deskundige -mijn hoofdtaak- een heel beschamende gang van zaken waarbij vooral kennis van zaken -op het gebied van Arbeidsrecht- ontbrak bij verantwoordelijken.

Beroep rondom geschillen.

Bezwaar procedure.

Een ontslagprocedure die in gang was gezet in een gemeente waar ik niet geheel paste. Juridisch ben ik in het gelijk gesteld, maar de verhouding waren wel zo geschaad dat ik naar een andere functie moest omzien.

einde arbeidsovereenkomst waarbij iemand met een korter dienstverband wel in dienst is gebleven

Geschil met predikant- kerkenraad met als gevolg losmaking.

Mensen die met echtscheidingsprocedure bezig zijn.

Iemand die financieel niet rondkomt.

Psychische problematiek en gedwongen opname.

Ja, bezwaar tegen een huwelijk dat was aangekaart bij de landelijke commissie.

Ja, een pastorant meende dat zij recht hadden op onvoorwaardelijke en onbeperkte pastorale zorg van een collega. Omdat deze collega het contact met hen verbrak omdat het te zwaar voor haar was, en dit samenval met mijn komst naar deze gemeente, meende de pastorant dat dit op mijn gezag gebeurde. Wij werden daarop beide, inclusief de voorzitter van onze kerkenraad, aangeklaagd in vrijwel alle kerkelijke procedures.

Samenwerking met hervormden i.v.m. jeugdwerk en diensten.

Zijdelings bij een schorsing van predikant.

Uit de reactie van de respondenten van de vragenlijst blijkt dat het merendeel van de gevallen waarin er sprake is van een kerkelijke rechtsprocedure het eigen arbeidsrecht of de positie van een collega predikant. Een respondent werd in "vrijwel alle kerkelijke procedures" aangeklaagd door een pastorant. Ook worden bezwaar en beroep bij geschillen genoemd.

Wanneer de respondenten in de interviews vertellen over juridische vragen die speelden binnen de gemeente gaat het ook vaak over arbeidsrechtelijke kwesties en de wijze waarop de kerkenraad beslissingen neemt. Soms staan de verhoudingen binnen de kerkenraad op scherp: *"Ik heb toen gedacht: wat als hier nu een advocaat tussen had gestaan? Of iemand die erg op de hoogte is van kerkrecht. Ik had het niet, ik had er totaal geen kaas van gegeten. Nee."* Deze kerkelijk werker bleek vanwege een gebrek aan kennis niet in staat om een actieve rol in dit proces in te nemen, had zij dit wel gehad: *"Dan had ik ook op een andere manier mijn woord kunnen doen in de kerkenraad. Ik kon niet alleen maar zeg maar, ja, met verbijstering naar kijken soms. Omdat ik ook niet goed wist wat mijn recht was. Ik was maar voor een deeltijd benoemd."* Onduidelijkheid over de eigen positie en onwetendheid ten aanzien van juridische aspecten speelden hierin een rol.

Binnen de kerk kan de hbo-theoloog ook in aanraking komen met vragen die gerelateerd zijn aan de kerkorde. Deze respondent geeft aan het werken met de kerkorde ingewikkeld te vinden: *"Over de*

plaatselijke regelingen, over Avondmaal en hoe dat nu toch allemaal officieel verwoord moet worden en hoe ik dat toch netjes recht brei dat de classis er mee akkoord gaat.” Daarnaast kunnen ook fusieprocessen aan bod komen: *“Negen kleine dorpen die een federatie willen aangaan. Daar zit ik ook in de stuurgroep en om dat dan ook aan de gemeente duidelijk te maken waar al die paparassen voor zijn en wat voor keuzes ze moeten maken: ik vind het erg ingewikkeld.”* Deze respondent geeft aan dat met name het formele taalgebruik, het niet kunnen overzien van de consequenties en het uitleggen aan “de mensen” het moeilijk maakt voor haar.

Er zijn gevallen waarin de respondenten actief proberen om juridische en kerkordelijke vragen aan de orde te stellen. Toen de kerkorde niet werd nageleefd trad een respondent op: *“Bijvoorbeeld het CvK had maar twee ouderlingen in de kerkenraad zitten, ik zei: dat klopt niet, er moeten meer ouderlingen dan andere leden zijn. Er zaten een man of acht negen in de CvK en er waren twee ouderlingen, dat kan dus niet. “Maar dat doen we al jaren zo”, maar dat kan gewoon niet, dan krijg je de poppen aan het dansen. Want ik leg de vinger daar dan bij.”* Deze ervaring was er, samen met andere omstandigheden zoals verkeerde verwachtingen vanuit de kerkenraad, volgens deze voorganger mede debet aan dat hij uiteindelijk is ontslagen.

Een pastor vertelde over een mogelijk dilemma waarin een juridische element zat. Als pastor wist hij dat een meneer veroordeeld was voor pedofilie. *“Wat als die man zich aanmeldt bij bijvoorbeeld de clubs? Dan zal je wel wat moeten. (...) Je kunt moeilijk rechtstreeks gaan zeggen: deze meneer is niet zuiver, want dan ga je je beroepsgeheim weer te buiten, maar aan de andere kant heb je wel de verantwoordelijkheid over de kinderen.”* Zijn dilemma zou zich volgens deze pastor niet voordoen wanneer de clubs een Verklaring Omtrent Gedrag zouden vragen, dit was echter niet in het protocol van de clubs opgenomen.

Bij juridische vragen binnen de gemeente speelt ook mee dat de hbo-theoloog doorgaans de enige professional is: *“Als professional weet ik dat dat gewoon even strak geregeld moet worden en dat ik me er wel in móet verdiepen. Dat het dus nut en noodzaak heeft (...) als professional heb ik daar gewoon een plicht in om op z'n minst te signaleren van joh, we zouden hier eens iemand bij moeten halen. Ik hoef het niet zelf te weten, maar wel wanneer ik er iemand bij moet roepen en waar ik moet roepen.”*

Anders dan de kerkelijk werkers komen de respondenten die werkzaam zijn als geestelijk verzorgers niet in aanraking met de kerkorde. Wel spelen in een instelling andere vragen, zoals in dit geval bij een justitiële inrichting waar bij een cliënt het recht op geestelijke zorg wordt ingeperkt: *“Maar meestal, en dat is dan een juridisch iets waar je tegen aanloopt dat ze die persoon het recht willen ontnemen. Ik snap het wel, het gaat ook om mijn veiligheid, maar dan denk ik: dat is mijn probleem en dat is niet zijn probleem, dat zeg ik ook.”* Ook kan het voorkomen dat beleid strijdig is met de positie en aard van de geestelijke verzorging: *“Bijvoorbeeld een gedragswetenschapper wil dat ik handel in het kader van het behandelplan en daarvan verslag doe. Dat doe ik dus niet. Ik sta buiten het behandelplan en buiten dat soort dingen.”* Bij een andere respondent was de aard van de werkzaamheden als geestelijk verzorger ook reden om niet zomaar overal in mee te gaan: *“Was ik laatst gevraagd om in een onderzoekscommissie te komen over medezeggenschap (...) toen dacht ik van: ho, dit wil ik eerst eens controleren of die niet bijt met mijn vrijplaats en mijn vak als geestelijk verzorger.”*

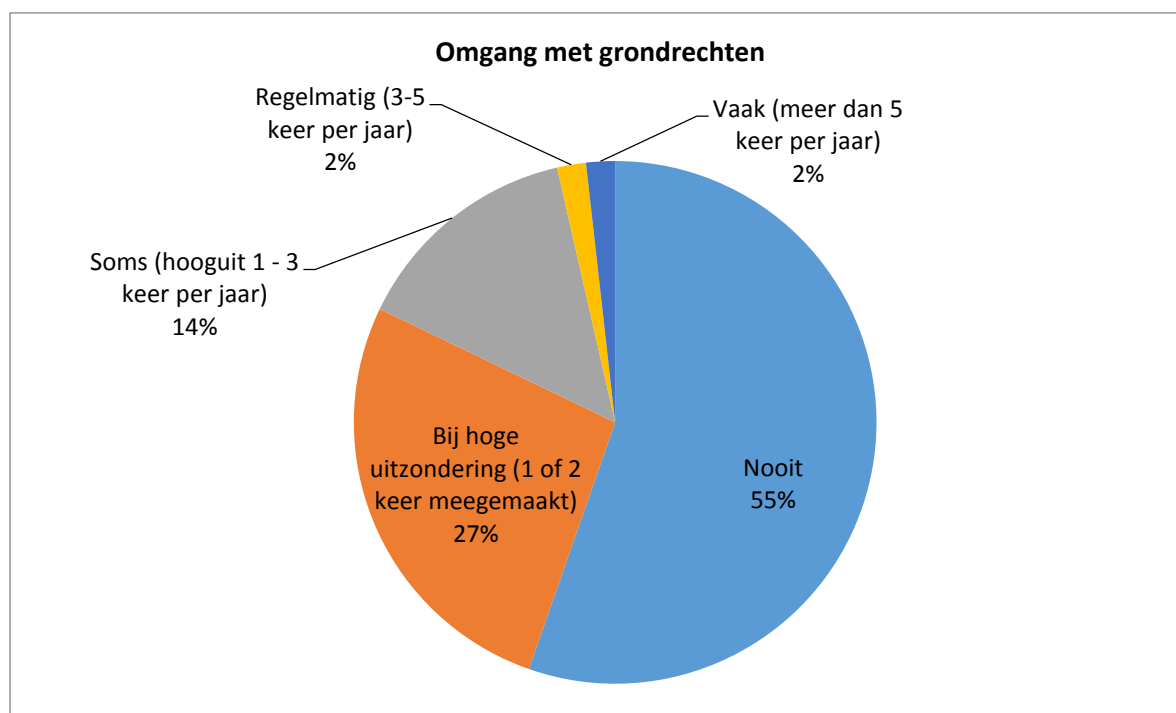
Samenvatting

Wanneer de onderzochte hbo-theologen te maken krijgen met juridische vragen heeft dit vaak betrekking op het arbeidsrecht en hun persoonlijke positie in het bijzonder. Wanneer kennis en inzicht in relevante wetgeving ontbreekt kan dit zorgen voor een passieve opstelling waarbij de hbo-theoloog wordt overspoeld door de gebeurtenis zonder daar effectief op te kunnen reageren. Ook het formele taalgebruik van juridische teksten, het moeilijk kunnen overzien van consequenties en het uitleggen aan anderen kan voor de respondenten het reageren op juridische vragen bemoeilijken. Inzicht in wat relevante juridische informatie is en het vermogen om situaties in te schatten kunnen behulpzaam zijn om wel te handelen. Dat het in de praktijk niet altijd eenvoudig is laat de ervaring van de voorganger zien die er niet in slaagde om de kerkenraad conform de kerkorde te laten werken. Bij de geestelijk verzorgers valt op dat zij voor de aard van het werk en de positie van de geestelijk verzorger binnen de instelling opkomen om dat recht te waarborgen.

5.5 Omgang met grondrechten

Op de vraag of de respondenten in hun werk te maken hebben met situaties waarbij de invulling van grondrechten een rol speelt antwoordt 55% dat dit nooit het geval is. 27% van de respondenten heeft dit wel 1 of 2 keer meegemaakt. 18% van de respondenten heeft minstens 1 keer per jaar te maken met situaties waarin de invulling van grondrechten een rol speelt (14% 1-3 keer; 2% 3-5 keer; meer dan 5 keer 2%).

Grondrechten lijken voor de meeste respondenten van de vragenlijst nooit, of in hoge uitzondering te spelen. Bijna 1 op de 5 respondenten geeft echter aan in hun werk te maken te hebben met situaties waarbij de invulling van grondrechten een rol speelt.

Op de vraag welke rol grondrechten in hun werk spelen weten veel geïnterviewde hbo-theologen niet direct een antwoordt: *“Grondrechten? Misschien speelt dat altijd wel op de achtergrond.”* Sommigen leggen de link naar onderliggende principes, zoals waarden van waaruit gewerkt wordt: *“Ik vind altijd de scheidslijn met waarden lastig hoor, want dat schuift natuurlijk in elkaar. Dit zijn*

natuurlijk vrij normatieve dingen.” Een andere respondent vraagt zich af in hoeverre bepaalde grondrechten nog wel worden geëerbiedigd: “Dat is wel een grondrecht natuurlijk, het recht op leven en in hoeverre is het nog een grondrecht?”

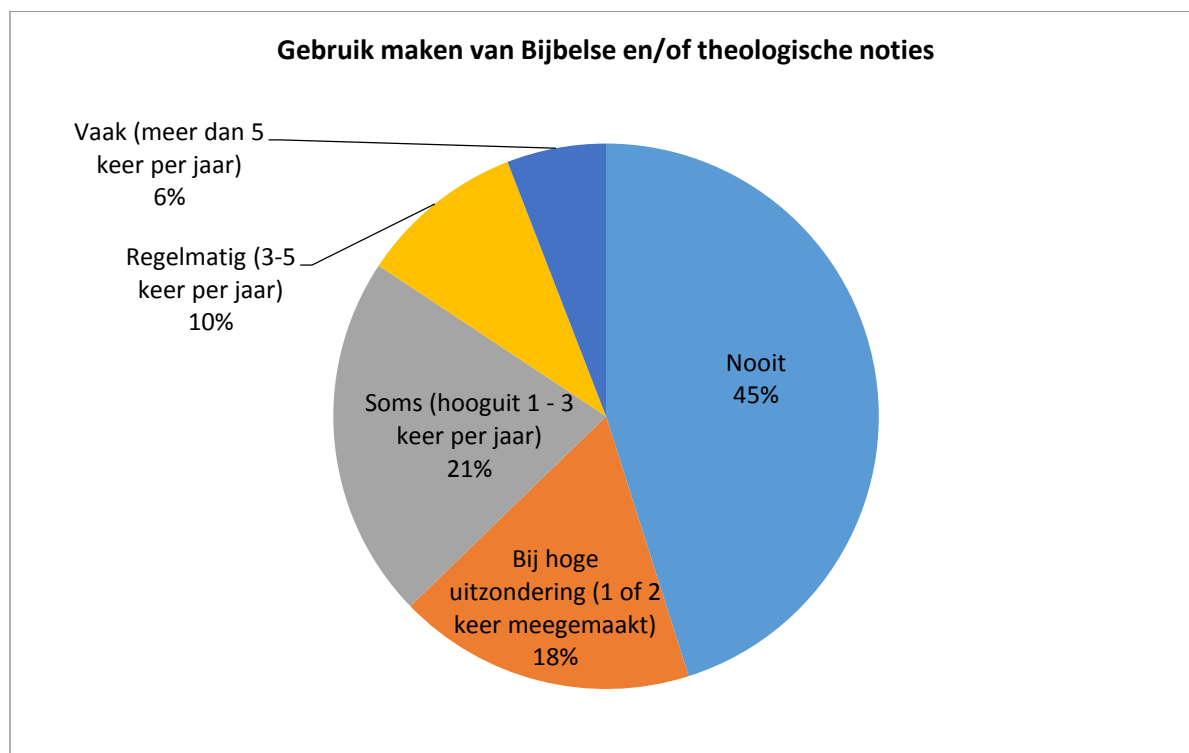
Een respondent gaf expliciet aan kennis van de grondrechten belangrijk te vinden om als pastor goed te kunnen functioneren: *“Dus als je zo ernstig dementerend bent en je zou geen familie meer hebben die voor jou in de bres kan springen. Ja, dan is het wel van belang dat je als pastor de grondrechten een beetje kent. Want je ziet soms dingen gebeuren dat je denkt...”*

Samenvatting

Bij de onderzochte hbo-theologen spelen grondrechten een beperkte rol binnen hun werk. Wel wordt de koppeling gemaakt naar waarden van waaruit wordt gewerkt. Wat verder nog opvalt is dat op de vraag in hoeverre grondrechten een rol spelen in hun werk geen van de geïnterviewde hbo-theologen het recht op de vrijheid van godsdienst noemde.

5.6 Gebruik maken van Bijbelse en/of theologische noties

Van de respondenten geeft 45% aan in hun werk nooit gebruik te maken van Bijbelse en/of theologische noties wanneer ze in aanraking komen met juridische uitdagingen. 18% van de respondenten geeft aan dit wel 1 of 2 keer gedaan te hebben. 37% van de respondenten maakt minstens 1 keer per jaar gebruik van Bijbelse en/of theologische noties (1-3 keer per jaar 21%; 3-5 keer per jaar 10%; meer dan 5 keer per jaar 6%).

Uit de interviews blijkt dat Bijbelse en of theologische overwegingen ten aanzien van juridische vragen nagenoeg nooit expliciet worden genoemd. Wel bepaalt het bij een deel van de respondenten de wijze waarop juridische vragen en uitdagingen worden bejegend: *“Je probeert zoveel mogelijk te vermijden om bij een wereldlijke rechter aan te kloppen, je probeert het minnelijk te schikken. Ik vind dat de Bijbel een boek des levens is, maar je mag de Bijbel nooit misbruiken voor je eigen doel.”*

Ook kan het voorkomen dat Bijbelse overwegingen worden gebruikt in de pastorale begeleiding wanneer pastoranten in aanraking komen met juridische vragen: *“Zo kun je heel breed vanuit de Bijbel voorbeelden vinden. Je moet wel zoeken naar funderingen, dat is soms wel eens lastig, dat hoeft ook niet in alle situaties. Soms willen mensen daar ook een stukje ondersteuning vanuit het Woord in hebben. Maar ik vind dat je daar niet altijd heel gewrongen naar moet gaan zoeken. (...) Ik gebruik bewust geen woorden als je er bij neerleggen, of berusting, dat is natuurlijk nog een heel andere, dat komt wellicht met de tijd. Ook een woord als vergeving. Dat wordt natuurlijk wel heel snel genoemd, maar dat je je realiseert dat dat soort termen, wees heel voorzichtig in conflictsituaties met dat soort termen.”*

Opkomen voor het recht en de rechtvaardigheid wordt door deze respondent expliciet genoemd: *“Mijn Bijbelse theologische achtergrond speelt altijd een rol. Dat wisten mensen ook en dat vind ik eigenlijk zo mooi. (...) Wat is nu rechtvaardig voor de mensen? (...) Ik vind ook dat ik dat moet doen als pastor, in ieder geval als mens, maar ook als pastor. Opkomen voor het recht en de rechtvaardigheid. (...) ik [gebruik] de Bijbel en de theologische achtergrond ook om mezelf ook te toetsen. Want kijk, ik kan me wel door emoties laten leiden, ik word best bewogen door afschuwelijke situaties, maar het heeft me wel geholpen. Dat vind ik wel een voorwaarde, je moet wel een goede zelfreflectie kunnen hebben, anders loop je het gevaar door wat ik onrecht vind me te laten leiden, terwijl als je kennis hebt van de juridische achtergronden kan mijn gevoel van onrechtvaardigheid wel iets anders liggen.”*

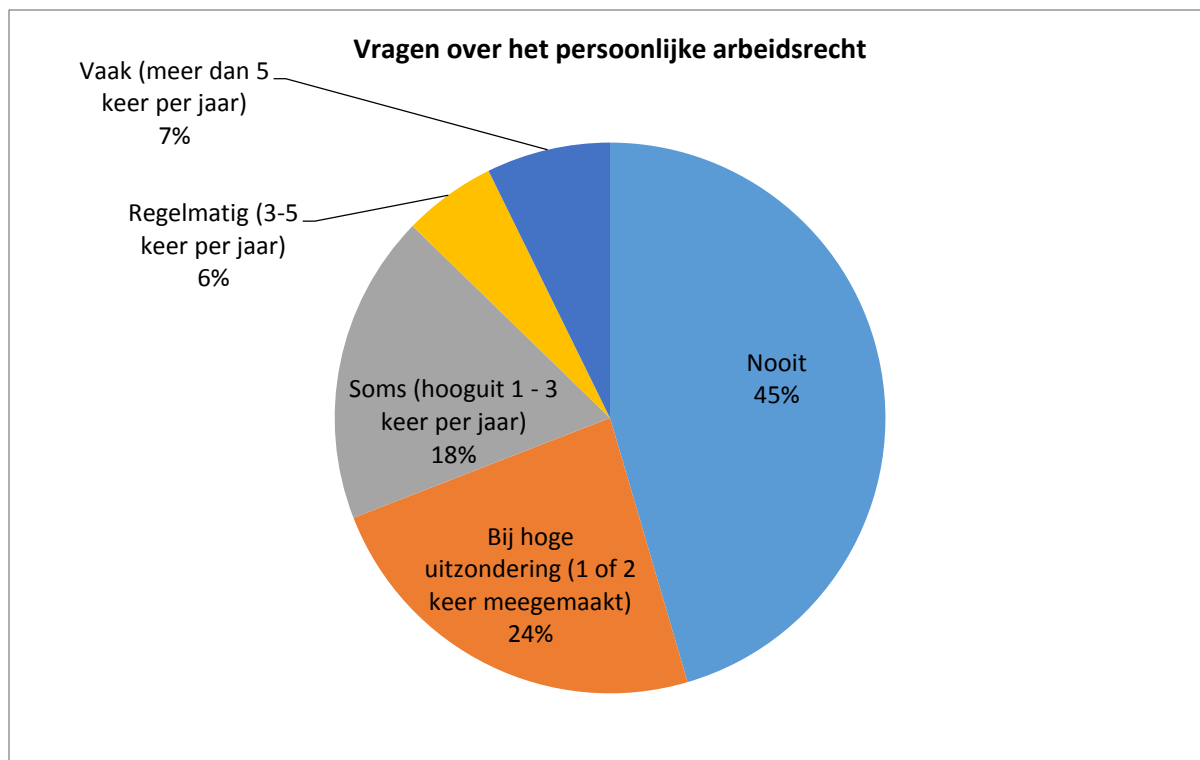
Samenvatting

Bijbelse en theologische inzichten kunnen het handelen van de pastor motiveren. Ook kunnen deze inzichten als handvatten in het pastoraat worden gebruikt. Daarnaast kunnen Bijbelse en/of theologische inzichten ook worden gebruikt om het eigen handelen te toetsen.

5.7 Vragen over het persoonlijke arbeidsrecht

Op de vraag of de respondenten te maken hebben met vragen over het persoonlijk arbeidsrecht geeft 55% van de respondenten aan dit nooit te hebben. 24% van de respondenten geeft aan dit 1 of 2 keer meegemaakt te hebben. Van de respondenten geeft 31% aan minstens 1 keer per jaar te maken te hebben met vragen over het persoonlijk arbeidsrecht (1-3 keer per jaar 18%; 3-5 keer per jaar 6%; meer dan 5 keer per jaar 7%).

Meer dan de helft van de respondenten heeft wel eens te maken gehad met vragen over het persoonlijke arbeidsrecht.

De mogelijkheid om bij deze vraag opmerkingen te plaatsen levert het volgende op:

In twee verschillende gemeenten heb ik te maken gehad met moeilijkheden rondom mijn positie van kerkelijk werker, d.w.z.: ik kreeg geen ruimte van (de) predikant(en) en werd zelfs genegeerd en tegengewerkt!

Nu voor het eerst.

Vorig jaar te maken met ontslagrecht vanwege een arbeidsconflict.

In de vragenlijst is ook gevraagd om, indien van toepassing, een juridische uitdaging te beschrijven.¹⁰³ Van de 19 beschreven uitdagingen gingen er 11 over het arbeidsrecht. In de reacties komt naar voren dat deze vragen gaan over de verantwoording van de gewerkte uren, de positie ten opzichte van de collega-predikant, onduidelijkheid over wie als werkgever functioneert en bij wie er ziekgemeld moet worden, het hebben van een baan naast het gemeentewerk, het moeten tekenen van een contract dat nadeliger is dan het huidige, overplaatsing naar een andere zorginstelling, het verzoek om een andere baan te zoeken, het terugbrengen van het aantal uren, de mogelijkheden ten aanzien van het verlengen van een tijdelijk contract, doorwerken met AOW en verschil van inzicht ten aanzien van het te voeren beleid.

Ook hebben respondenten aangegeven wat zij het moeilijkst vonden aan deze uitdaging. Reacties zijn dan onder andere: *“Het alleen staan binnen de kerkenraad. De predikant maakt deel uit van moderamen en heeft daar zijn feedback. Ik heb collegiaal overleg met predikant maar als je er dan samen niet uit komt wat dan? Dan sta je in eerste instantie alleen.”* Een andere respondent: *“De inschatting van de vraag of ik mijn baan helemaal kwijt zou raken bij protest.”* De spanning blijft niet beperkt tot de eigen baanzekerheid: *“De spanning die dit oplevert ten aanzien van onze gezinssituatie, mogelijk gedwongen verhuizing vanwege een andere werkplek ver weg. Kinderen die moeten verhuizen en een andere school moeten bezoeken, terwijl de laatste verhuizing al de nodige*

¹⁰³ Deze reacties zijn als bijlage bij dit rapport gevoegd.

problemen bij één van de kinderen heeft opgeleverd. Vragen rond het wel of niet kopen van een huis.” Het plotselinge is voor deze respondent het moeilijkste: “Ik werd ineens geconfronteerd met 'ontslag.' Er was niet eens een beoordelingsgesprek geweest en in het functioneringsgesprek ervoor werd me alleen op kledingvoorschriften gewezen, die ik vervolgens gehouden heb. Ik had totaal niet in de gaten hoe de verhoudingen toen al verziekt waren -waarschijnlijk doordat we elkaar niet voldoende begrepen. Toen vervolgens ook aan het licht kwam dat er iets mis was met de betaling van mijn sociale premies en aanmeldingsgegevens voor de ziektewet werd mijn positie onhoudbaar en ook onbetaalbaar.”

Ook in de interviews was het persoonlijk arbeidsrecht een terugkerend thema.

“Toen kreeg ik er tien uur bij en dat werd in eerste instantie wel betaald, maar ik had geen idee waar mijn rechten lagen, geen idee. Ze hebben me er ook zo weer uit geknikkerd. Echt schandalig hoor. Niet omdat ik verkeerde dingen had gedaan, maar toen kwam die ander en was het: huppakee weg.” Meer inzicht in de juridische regelingen had haar volgens deze respondent kunnen helpen: *“Ja, misschien had ik het niet tegenover deze kerkenraad gered, maar dan had ik voor mijzelf het gevoel gehad dat ik beter had kunnen zeggen: ja, het zit eigenlijk juridisch of kerkrechtelijk zo, hoe denken jullie daarover?”*

Deze respondent liep aan tegen de wijze waarop er met het tijdelijk contract werd omgegaan: *“Ik wist dat je na het derde jaarcontract een vast contract moest krijgen. Toen moest ik er drie maanden uit. (...) [Het] resulteerde er daar in dat ze totaal niet meer communiceerden met mij. Echt totaal niet. Dus als ik een bericht van overlijden kreeg, dan geef ik dat uiteraard door, maar dan hoorde ik gewoon niets terug. (...), toen ben ik wel teruggekomen, maar die kerkenraad heeft het, eh, de sfeer was verziekt. Ik heb toen zelf op een gegeven moment gezegd: ik doe het niet meer. Ik kon het niet meer. (...) Als ik meer achtergrondinformatie had gehad, juridische achtergrondinformatie, dan had ik het wellicht minder emotioneel kunnen bekijken.”*

Ook het willen beëindigen van het contract wordt genoemd, een andere respondent verteld over zijn ervaring: *“Het verhaal is nu: de kerk wil eigenlijk met de predikant verder, ondanks dat hij een tijdelijk contract heeft, goed, dat betekent dus dat mijn functie dus zal verdwijnen. Maar goed, nou heb ik een vast contract, dus eh dat is niet eh, wat ik van plan ben.”* Desondanks heeft de betrokken pastoraal werker gesolliciteerd in een andere plaats: *“De situatie is in die zin veranderd dat ik nu kwam met het verhaal dat ik gesolliciteerd had en dat ze me konden detacheren. Dat haalt nu de kou uit de lucht, maar het zweeft hier nog wel boven.”* Op de vraag wat zijn handelen in deze situatie tot professioneel handelen maakt reageert hij: *“In ieder geval dat ik niet ga smijten met de deuren of me ziek ga melden. Ik blijf gewoon constructief mijn werk doen en blijf met iedereen in overleg. Je moet ook gewoon de zaak en de persoon van elkaar scheiden vind ik.”*

Een andere respondent interviewde ik tussen de verhuisdozen in. Na een periode van conflict en miscommunicatie werd hij vrijgesteld van werkzaamheden en uiteindelijk ontslagen, waarop hij is verhuisd. Hij voelde zich onmachtig in deze situatie: *“Ik ben in dienst van, dus zij zijn mijn werkgever, dus zij bepalen wat ik moet doen. Dat heb ik ook gezegd: jullie bepalen maar, jullie zijn mijn werkgever.”*

De kennis en vaardigheden van de werkgever wordt echter niet altijd als voldoende ervaren: *“Als je een arbeidsovereenkomst moet maken, daar zijn kerken natuurlijk ook niet echt op ingesteld. Die weten daar eigenlijk heel weinig van. Als je geluk heb, heb je net iemand die in het bedrijfsleven zit als*

kerkrentmeester, die weet er dan iets meer van af.” Een ander respondent ziet recht als iets dat nodig is wanneer het fout gaat, maar waar je in de kerk niet zo ver mee komt: *“Je komt niet zo ver met juridische zaken in de kerk, je hebt met allemaal vrijwilligers te maken, allemaal met goede bedoelingen en alles. Ik vind ze niet altijd de beste werkgever, dus als het juridische echt in beeld gaat is het meestal foute boel en dan gaat het wettelijk recht spelen.”* Een andere respondent regelde het liever zelf: *“Dan heb je ook met vrijwilligers te maken die het moeten regelen in de kerk. Dus ehm, doordat ik zelf altijd goed wist hoe het moest, wat de regeltjes waren en hoe een contract opgesteld moest worden, zorgde ik er ook voor dat dat goed gedaan werd.”*

Verschillende respondenten vertellen dat hun werkgever nog wel eens iets vergeet: *“Heel simpel, de kerkrentmeesters zijn verplicht om je contract op te sturen naar het landelijk dienstencentrum. Dat wordt heel vaak vergeten, dat hoor ik ook om me heen.”* Een respondent bij wie er selectief een extra periodiek werd uitbetaald maakte mee dat toen hij stelde dat hij ook recht had op de laatste periodiek bleek dat ook dat zijn pensioen niet goed was afgedragen. Ook bij een collega van deze pastoraal werker waren er problemen rondom het contract: *“Die heeft meer dan driekwart jaar zonder contract gewerkt. Hij kreeg zijn salaris wel keurig, maar het contact kwam maar niet voor elkaar. Toen heb ik dat uiteindelijk op mij genomen om dat maar te doen. Toen heb ik dat contract even gemaakt en naar de kerkrentmeesters gestuurd met: volgens mij zou het zo wel kunnen.”*

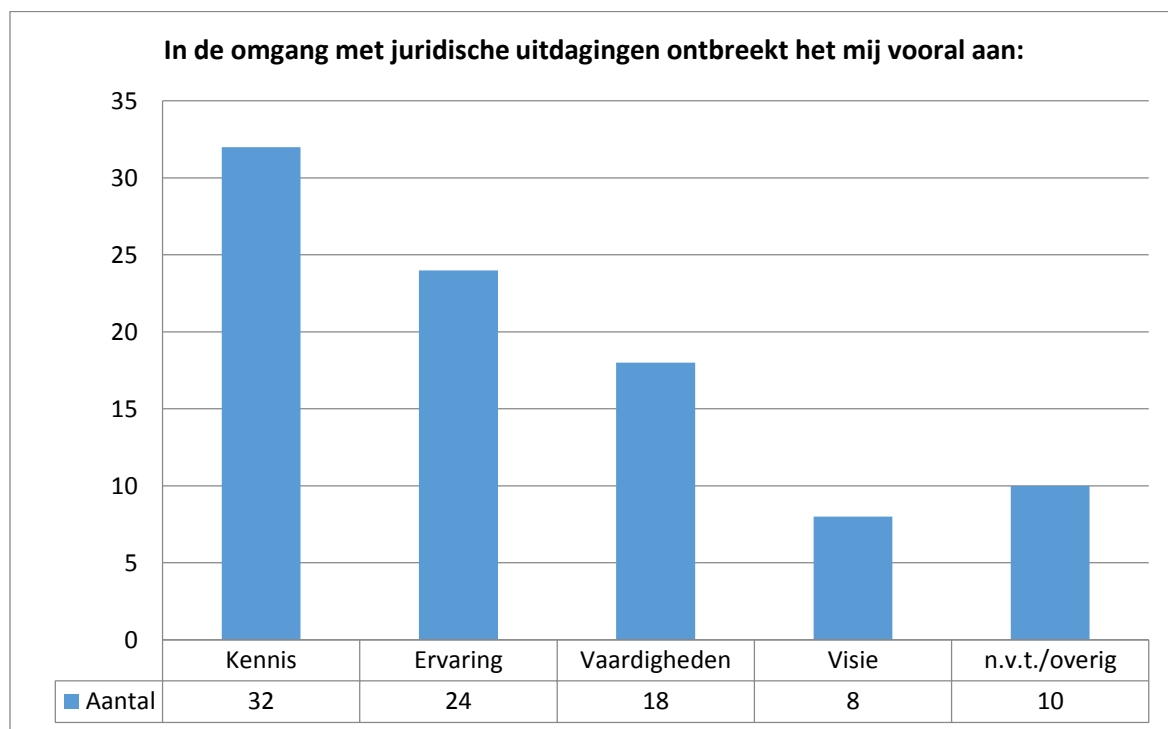
De recent ontslagen pastoraal werker vertelde waarin zijn werkgever in gebreke was geweest: *“Er zijn geen jaargesprekken geweest, functioneringsgesprekken in de zin van de wet. Een werkplan dat er moet zijn, er is nooit een werkplan gemaakt. Er is ooit een concept geweest, die klopte voor geen kant, en daarna er is gewoon geen werkplan geweest. Dus ik heb ook nooit een waarschuwing geweest en er is nooit met mij gesproken van: [naam] dat moet beter zo of dat moet zo, of hoe moeten we dan doen samen? Daar is geen enkele sprake van geweest. Dus juridisch gezien is de werkgever ongelofelijk in gebreken gebleven. Puur uit onkunde, echt onkunde. In de communicatie, 0,000. En juridisch gezien ook zeer, zeer wankel.”* Zonder resultaat heeft deze pastoraal werker aangegeven hoe het volgens hem wel zou moeten: *“Ik heb meerdere malen aangekaart dat het volgens de juiste weg zou moeten. Ik heb aangegeven, en de voorzitter van de kerkenraad was het met me eens, die wou dat ook, we hebben een werkplan opgesteld samen, dat is niet eens in de kerkenraad geweest. Het is niet in eens in de kerkenraad geweest.”*

Samenvatting

Uit de interviews blijkt dat niet alle onderzochte hbo-theologen zich actief opstelden als het om hun arbeidscontract gaat. Hierbij wordt regelmatig genoemd dat de betrokken hbo-theoloog met vrijwilligers als werkgever te maken heeft. Door onwetendheid of onkunde worden arbeidsrechtelijke zaken door hen niet altijd goed geregeld. Jaar- of functioneringsgesprekken worden niet gehouden en het maken van een werkplan of het opsturen van het contract naar het dienstencentrum worden niet altijd goed uitgevoerd. Wanneer er andere personen de positie als werkgever overnemen komt het ook voor dat het arbeidsrechtelijke beleid wordt gewijzigd. De onderzochte hbo-theologen zijn niet altijd in staat om op een adequate wijze te acteren wanneer arbeidsrechtelijke vragen zich voordoen. Dit wordt onder andere veroorzaakt door onwetendheid van relevante wet- en regelgeving, gevoelde onkunde om het beleid bij te sturen of een gevoel van machteloosheid en onzekerheid ten aanzien van de eigen baanzekerheid.

5.8 Competent in de omgang met juridische uitdagingen

Van de respondenten geeft 55% aan dat het hen in de omgang met juridische uitdagingen vooral ontbreekt aan kennis. 41% geeft aan dat het ontbreekt aan ervaring en 31% ontbreekt het aan vaardigheden, terwijl 14% van de respondenten aangeeft dat het vooral ontbreekt aan visie. Bij deze vraag was het mogelijk om meerdere mogelijkheden aan te geven. 18% heeft op deze vraag 'niet van toepassing' geantwoord dan wel geen reactie gegeven.

5.8.1 Kennis

Uit de interviews blijkt dat juridische kennis belangrijk wordt gevonden voor de uitoefening van het werk van de hbo-theoloog: *“Dus bijvoorbeeld: hoe kun je mensen die echt enorm veel schulden hebben gemaakt mede begeleiden samen met andere hulpverleners, zodat ze niet uit hun huis worden gezet.”* Hiervoor in 4.2.3 (Pastoranten en het juridisch domein) zijn al verschillende rechtsgebieden genoemd die specifiek betrekking hebben op de begeleiding van pastoranten. Als het gaat over kennis in het algemeen worden nog genoemd: eigen arbeidsrecht, de vraag hoe om te gaan met giften, aansprakelijkheidsrecht, geheimhoudingsplicht, verschoningsrecht en regelgeving rondom ondernemerschap.

Een respondent benoemt dat het belangrijk is om op de hoogte te zijn van actuele regelgeving: *“Zeker, de praktische kant, van de kerkelijk werker wordt ook juist die praktische kant verwacht. Meer nog dan van de predikant.”* De juridische kennis zou bij de basis moeten beginnen: *“Ik vind wel dat je iets van het rechtssysteem in Nederland moet weten. Ja, in ieder geval de basisdingen.”* Ook kennis van over de kerkorde wordt in dit verband genoemd: *“Je moet een beetje historisch besef hebben van waar komt het vandaan en wat is het nut ervan.”* Een andere respondent zegt daar over: *“Ik denk dat dat minimaal noodzakelijk is. Dat is net zoals verkeersexamen doen, behalve rijden moet je ook de theorie kennen. Dat is misschien niet leuk, maar dat je wel de kerkorde van a tot z hebt moeten doorlezen.”*

Naast algemene basiskennis, wetenschap van de kerkorde en kennis van relevante rechtsgebieden is er voor deze respondent ook praktische kennis nodig: *“Dus ik heb kennis van de lijnen nodig van: met wie kan ik contact opnemen?”*

Het blijkt dat de onderzochte hbo-theologen deze kennis niet in de opleiding hebben meegekregen: *“Ik heb er helemaal niets aan gehad, niets in mijn opleiding gehad. Helemaal niets.”* Meerdere respondenten geven dit aan en vinden het wel een vereiste om juridische basiskennis mee te krijgen. *“Weinig kennis op dat terrein, maar ja, daar wordt je ook niet voor opgeleid natuurlijk. Ooit wel een paar lesjes kerkrecht gehad, alleen dat al, dat was zo summier”* Alleen in het kerkrecht hebben de respondenten enige scholing ontvangen.

Een van de respondenten gaf aan tijdens zijn opleiding op de CHE de vakken recht en kerkrecht te hebben gehad. Dit had volgens hem als effect dat zijn rechtsgevoel zich ontwikkelde en dat hij zijn weg kon vinden in de systematiek van het recht. *“Twintig jaar terug zat het er nog in en ik had al aardig wat kennis, maar ik kwam uit het bedrijfsleven, maar ik heb studenten er echt mee zien worstelen, die vonden het een heel lastig vak. Kerkrecht en het gewone recht vond ik heerlijke vakken, maar genoeg studenten die daar heel weinig kennis van hadden, zeker bij de voltijd als ze net van de middelbare school af komen.”* Uit de ervaringen van deze respondent blijkt verder dat hij door het volgen van het vak recht sensitief was geworden voor situaties in zijn werk waar een juridisch element een rol speelt. Wanneer respondenten deze scholing niet hebben gehad lijkt het er vervolgens ook op dat ze minder sensitief zijn voor mogelijke juridische elementen.

Wanneer de respondenten merken dat ze te weinig kennis hebben proberen ze dat op verschillende manieren op te lossen: *“Al doende, en door te praten met mensen met ervaring.”* En: *“Door ook wel, als dingen aan de orde zijn, ook wel op te zoeken op internet en zo. Dat verandert ook nog steeds, dus een paar oude boeken tevoorschijn toveren heeft ook geen zin.”*

5.8.2 Vaardigheden

Wat betreft de benodigde vaardigheden blijkt dat de onderzochte hbo-theologen zich dat voor een deel door hun eigen ervaring hebben eigen gemaakt: *“Ik probeerde steeds goed in te schatten of het juridisch relevant was om het te zeggen of niet. Ik moet zeggen dat ik dat in het begin best lastig vond omdat ik die achtergrond niet had.”* Ook het zelf kunnen uitzoeken wordt genoemd: *“Ik zocht eerst voor mijzelf uit wat de mogelijkheden zijn voor die mevrouw of meneer.”* Dit had voornamelijk als doel om achtergrond informatie te verzamelen en zo een goed beeld te kunnen krijgen van de gehele situatie. Dit kon vervolgens weer behulpzaam zijn in het pastoraat: *“Dan is het wel de bedoeling dat die vrouw een beetje tot rust komt. Zo’n vaart loopt het niet, want dan moet er nog wel eerst dit of dat gebeuren.”* Om juridische vragen uit te zoeken wordt voornamelijk het internet gebruikt. De respondent die nog het vak recht in de opleiding heeft gehad zei dat dit vak hem heeft geholpen om de wetssystematiek te begrijpen en om daarin de relevante informatie op te kunnen zoeken.

Een respondent die geen recht in de opleiding heeft gehad noemt het belangrijk om wel met wetgeving te kunnen werken: *“Vaardigheden in die hele technische wet kant is denk ik niet leuk, maar wel nuttig. Wel belangrijk om er in ieder geval een beetje mee te kunnen, nou ja, die juridische kennis zit allemaal in hetzelfde taalveld. In hetzelfde denkveld, of het nu de kerkorde is of dat het nou het arbeidsrecht is. Het zit allemaal in hetzelfde juridische taalgebruik.”*

Het goed begrijpen van regelgeving zorgt er echter nog niet altijd voor dat dit vervolgens goed kan worden geïmplementeerd: *“Ik heb gezegd: ik ben jullie adviseur, ik doe het niet, jullie moeten het*

doen, maar ik ben jullie adviseur. Als je vragen hebt kom je maar bij mij, dus: jullie vragen en ik bedien jullie en niet andersom. Jullie moeten de organisatie doen en vragen en ik kan adviezen geven. Zo hebben we het op een gegeven moment neer gezet, maar daar kwam weinig uit."

Ten aanzien van de vaardigheid van het onderscheiden van recht en onrecht doet deze respondent een uitspraak over de beroepsgroep van hbo-theologen *"Dat is het punt, je moet voelen dat je onrecht wordt aangedaan. Hoe dan ook. Hoe komt het dan toch dat de hbo-theoloog dat blijkbaar dat niet voelt, dat hem onrecht wordt aangedaan?"* Van de onderzochte hbo-theologen is niet iedereen in staat om wanneer er zich juridische vragen voordoen daar adequaat op te reageren, dit wordt veroorzaakt doordat deze vragen niet herkend worden of dat men niet weet op welke wijze daarop te reageren.

5.8.3 Visie

Tenslotte is nog onderzocht welke visie er volgens de respondenten nodig is in de omgang met juridische vragen. Onder andere de verantwoordelijkheid die het zijn van professional met zich meebrengt wordt hierin genoemd: *"Als professional weet ik dat dat gewoon even strak geregeld moet worden en dat ik me er wel in móét verdiepen. Dat het dus nut en noodzaak heeft."* Ook wordt regelmatig genoemd dat het belangrijk is om de eigen grenzen te weten.

De visie ten aanzien van de wijze waarop het werk wordt uitgevoerd kleurt ook de wijze waarop vervolgens juridische vragen worden bejegend: *"De visie die ik altijd heb is dat de kerk eigenlijk moet kunnen helpen waar het nodig is en het niet altijd zelf moet doen, maar wel de kanalen weet waar mensen op de juiste weg kunnen komen."* Ook wordt genoemd dat de hbo-theoloog praktischer is ingesteld dan de academische predikant en daardoor ook meer praktisch kan helpen. Anderen zeggen dat ze juist voor het pastoraat komen en juridische vragen willen laten liggen.

Ten aanzien van de eigenheid van het beroep wordt door deze respondent genoemd dat dit bewustzijn bij veel collega's ontbreekt: *"De term beroepstrots is ooit gevallen, daar heeft het alles mee te maken. Het is overal zo, als je in het bedrijfsleven zit, als je voelt dat je oneigenlijk wordt bejegend, of op oneigenlijke argumenten dingen gaat horen, dan sta je toch op? Dat doe je vanuit een groot bewustzijn van wie je bent. Dat ontbreekt bij een groot gedeelte."*

Samenvatting

Kennis wordt dus belangrijk gevonden voor de uitoefening van het werk van de hbo-theoloog. Tegelijk geeft meer dan de helft van de respondenten van de vragenlijst (55%) aan dat het hen vooral aan kennis ontbreekt. Het hebben van een juridische basiskennis onderscheidt de hbo-theoloog als professional van de vrijwillige ouderling. De kennis richt zich enerzijds op de algemene juridische basiskennis van het Nederlandse rechtssysteem. Anderzijds wordt kennis van de specifieke rechtsgebieden waar de hbo-theoloog in zijn werk mee te maken krijgt als een belangrijke randvoorwaarde gezien om het werk goed te kunnen uitvoeren. Een andere belangrijke randvoorwaarde voor de beroepsuitoefening voor de onderzochte hbo-theologen is de kennis van de juridische positie van het beroep: wat mag wel en wat mag niet? Kennis wordt ook gevonden door collega's, juristen en internet te raadplegen.

De vaardigheden die de hbo-theoloog nodig heeft wanneer hij met juridische vragen te maken krijgt hebben betrekken op het kunnen herkennen van situaties waarin een juridisch element zit. Deze situaties dienen te worden ingeschat en waar nodig dient de juiste hulp te worden gezocht. Niet altijd is bekend met welke vragen men waar terecht kan. Ook het in het grote geheel zien van een

juridische situatie wordt als een vaardigheid genoemd. Zichzelf een weg te kunnen vinden in het juridische taalveld en de systematiek van wet- en regelgeving is voor de onderzochte hbo-theologen van belang om met juridische vragen te kunnen werken. Ervaring is voor de onderzochte hbo-theologen een bron van vaardigheden, uit de vragenlijst blijkt tegelijk dat 41% van de ondervraagden aangeeft dat het aan ervaring ontbreekt.

In de omgang met juridische vragen is de visie van de hbo-theoloog van belang. Deze visie wordt gekleurd door de persoonlijke beroepsopvatting. Reflectie op de betekenis van het 'professional zijn' kan er toe leiden dat juridische vragen zelfbewust tegemoet worden getreden. Dit beïnvloedt ook de wijze waarop er met de eigen juridische positie wordt omgegaan.

6 Conclusies

In dit hoofdstuk zullen de lijnen vanuit het literatuur- en praktijkonderzoek bijeen worden gebracht. Met de getrokken conclusies, zoals die hierna zullen worden weergegeven, zullen de deelvragen worden beantwoordt. Ten slotte zal aan het eind van dit hoofdstuk de hoofdvraag worden beantwoordt.

6.1 Conclusies van het literatuuronderzoek

Het competentieprofiel van de hbo-theoloog is er op gericht om deze op te leiden tot professional. In hoofdstuk 2 zijn verschillende ontwikkelingen behandeld die er toe leiden dat in het competentieprofiel aandacht voor het juridische domein gewenst is en geeft zo antwoordt op de eerste deelvraag: “Welke ontwikkelingen in de context van de hbo-theoloog zijn er te herkennen die mogelijk een specifieke competentie voor de omgang met het juridische domein nodig maken?”

De juridisering van de samenleving resulteert in een toenemende juridische vormgeving van relaties en conflictbeheersing, waarbij ook maatschappelijke verhoudingen juridiseren. Ook staat de (juridische) ruimte voor religie in het publieke domein ter discussie. Wanneer de hbo-theoloog niet op de hoogte is van de juridische (on)mogelijkheden, of wanneer hij deze niet adequaat kan inschatten, kan dat leiden tot handelingsonzekerheid. Voor een zelfbewuste positie als professional in het publieke domein is kennis van relevante wet- en regelgeving daarom onontbeerlijk. Naast de ontwikkelingen in de samenleving zijn ook de ontwikkelingen in de kerk relevant.

De hbo-theoloog zal in de toekomst van de kerk een centrale rol innemen. Er bestaat echter in de praktijk onduidelijkheid wat betreft de aanstelling en rechtspositie van kerkelijk werkers. De in de nota ‘Kerk 2025’ van de Protestantse Kerk verwoorde uitdagingen voor de kerk hebben ook consequenties voor de hbo-theoloog. Meer dan eerder het geval was zullen juridische vragen een rol spelen in de wijze waarop de hbo-theoloog als professional zijn werkzaamheden verricht.

Professionalisering van de hbo-theoloog vraagt om waarborging van noodzakelijke juridische elementen voor de beroepsuitoefening. Professionalisering vraagt om verdergaande normering doormiddel van een beroepscode, protocollen en werk-gerelateerde reglementering die de professional ook adequaat dient te kunnen hanteren. Professionalisering zal waarschijnlijk leiden tot verdergaande samenwerking met andersoortige professionals. De professional dient bekwaam te zijn in de omgang met de voor deze samenwerking toepasselijke wet- en regelgeving. Ook het kunnen handelen in complexere situaties waarin juridische vragen een rol kunnen spelen, zal in dat verband van de hbo-theoloog als professional worden verwacht.

Verankeren van het minimale aan kennis, vaardigheden en visie in het competentieprofiel ten aanzien van juridische vragen kan meewerken aan de emancipatie van de hbo-theoloog als professional. Ten aanzien van het verschoningsrecht zal deze professionalisering leiden tot een betere verankering van dit (professionele)recht.

In het huidige competentieprofiel ontbreekt elke verwijzing naar het juridische domein. De benodigde kennis, vaardigheden en visie worden hierdoor ook niet geborgd, waardoor het onzeker is of de (toekomstige) beroepsbeoefenaar voldoende in staat zal zijn om op een adequate wijze te reageren wanneer hij in aanraking komt met juridische uitdagingen. Dit kan leiden tot

handelingsonzekerheid en tevens een belemmering zijn voor het ontwikkelen van een professionele zelfbewustheid.

In de body of knowledge van de hbo-theoloog wordt 'recht' geheel terzijde geschoven. Het ontbreken van elke aandacht voor dit onderwerp is ook niet in overeenstemming met de kennisbasis zoals die is uitgewerkt voor het sociaal-agogische domein.

In hoofdstuk 3 is een bijbels-theologische verkenning gedaan dat antwoordt geeft op de tweede deelvraag: "Op welke wijze kan de verhouding van de hbo-theoloog ten opzichte van het juridische domein theologisch worden gedefinieerd?"

Uit deze bijbels-theologische verkenning volgt dat het begrippenpaar 'recht en gerechtigheid' de hbo-theoloog stimuleert om het recht niet terzijde te laten liggen. Rechtmatigheid is verbonden aan gerechtigheid, wat een theologische duiding geeft aan de omgang met het recht. In die omgang met recht en gerechtigheid dient de hbo-theoloog zowel juridische als theologische aspecten in het vizier te houden om als interpreterende gids te kunnen functioneren. Zo zijn vergeving en verzoening alleen dan vruchtbaar wanneer er ook oog is geweest voor de waarheid en het recht in het betreffende geval.

6.2 Conclusies van het praktijkonderzoek

In hoofdstuk 5 zijn de uitkomsten van het onderzoek onder hbo-theologen behandeld. De uitkomsten van dit onderzoek beantwoorden de derde deelvraag: "Op welke wijze verhouden hbo-theologen zich momenteel tot het juridische domein?"

Ten aanzien van de geheimhouding blijkt uit het onderzoek dat deze bij een groot gedeelte van de respondenten niet tot onduidelijkheid leidt. Uit de interviews blijkt dat dit waarschijnlijk grotendeels veroorzaakt wordt door de zeer stringente wijze waarop er met de geheimhouding wordt omgegaan. Wanneer er vragen rijzen ten aanzien van de beroepsmatige geheimhouding heeft dit betrekking op de vraag welke informatie mag worden gedeeld, met wie dat mag worden gedeeld en wanneer dat is toegestaan. De geheimhouding speelt ook een rol in de samenwerking met vrijwilligers binnen de kerk. Van de hbo-theoloog wordt in voorkomende situaties verwacht dat hij binnen de gemeente als professional sturing kan geven aan de bezinning op de geheimhouding.

Het merendeel van de respondenten geeft aan dat protocollen of reglementen niet voor vragen zorgen. Uit de interviews blijkt dat dit waarschijnlijk deels komt doordat er niet veel protocollen of reglementen bekend zijn. Tegelijk wordt de hbo-theoloog wel gezien als de persoon die in voorkomende gevallen weet heeft van de bestaande protocollen en daar ook naar kan handelen. Een respondent die in een kerkelijke gemeente meer volgens protocollen wilde gaan werken slaagde er vervolgens niet in om dat te realiseren. In het werkveld van de geestelijke verzorging wordt meer met protocollen gewerkt, wat daar de vraag met zich kan meebrengen hoe het betreffende protocol zich verhoudt tot het recht op geestelijke verzorging.

Onbekendheid met het juridische domein kan er toe leiden dat in de pastorale begeleiding dit aspect niet aan bod komt. Wanneer de pastor niet sensitief is voor juridische aspecten kan dat leiden tot het niet herkennen van juridische aspecten, waardoor pastoren zich hier ook niet mee geconfronteerd weten en mogelijk juridische aspecten over het hoofd zien. Het blijkt dat pastoranten met velerlei juridische vragen in aanraking kunnen komen. Wanneer de onderzochte hbo-theologen hen in die situaties willen bijstaan is daar enige juridische kennis voor vereist. De pastorale begeleiding is er in

dat geval op gericht om rust en overzicht te creëren en vanuit verschillende perspectieven te duiden wat er gebeurt. Inzicht in de eigen bevoegdheid en de vraag hoe ver men in de pastorale begeleiding in deze gevallen mag gaan is hierbij een belangrijke randvoorwaarde.

Ook in organisatorische context krijgen de onderzochte hbo-theologen te maken met juridische vragen. Wanneer kennis en inzicht in relevante wet- en regelgeving ontbreekt kan dit zorgen voor een passieve opstelling waarbij de hbo-theoloog wordt overspoeld door juridische gebeurtenissen, zonder daar effectief op te kunnen reageren. Ook het formele taalgebruik van juridische teksten, het moeilijk kunnen overzien van consequenties en het uitleggen aan anderen kan voor de onderzochte hbo-theologen moeilijk zijn. Inzicht in wat relevante juridische informatie is en het vermogen om situaties in te schatten en het inschakelen van hulp kunnen behulpzaam zijn om effectief te kunnen reageren wanneer zich binnen de gemeente of instelling juridische vragen voordoen.

Grondrechten spelen een beperkte rol in het werk van de onderzochte hbo-theologen en worden ook niet in verband gebracht met het beroep. Zo wordt het recht op de vrijheid van godsdienst door geen enkele respondent genoemd, terwijl de hbo-theoloog in zijn of haar specifieke context wel de belichaming en effectuering is van deze vrijheid. Ook Bijbelse of theologische noties worden weinig verbonden aan de wijze waarop er met juridische uitdagingen wordt omgegaan. Wanneer dit wel gebeurt, blijken deze inzichten het handelen van de hbo-theoloog te kunnen motiveren, handvatten in het pastoraat te geven en als toetsingskader voor het eigen handelen te functioneren.

Het arbeidsrecht is een steeds terugkerend thema bij de onderzochte hbo-theologen. Het blijkt dat zij niet altijd in staat zijn om op een adequate wijze te acteren wanneer arbeidsrechtelijke vragen zich voordoen. Dit wordt onder andere veroorzaakt door onwetendheid van relevante wet- en regelgeving, gevoelde onkunde om het beleid bij te sturen of een gevoel van machteloosheid en onzekerheid ten aanzien van de eigen baanzekerheid. Tegelijk is de impact op de pastor zelf en zijn omgeving groot wanneer een arbeidsgeschil escaleert. Dat de werkgeversrol van de kerkelijk werker vaak door vrijwilligers wordt uitgevoerd kan er onder andere in resulteren dat arbeidsrechtelijke vragen niet goed worden geregeld, er geen jaar- of functioneringsgesprekken worden gehouden en dat er geen werkplan wordt gemaakt. De hbo-theoloog zal zelf een actieve rol moeten innemen om zijn arbeidsovereenkomst op een goede wijze tot stand te laten komen en te onderhouden. Het ontbrak de onderzochte hbo-theologen hiervoor echter vaak aan kennis en vaardigheden.

Met betrekking tot de benodigde competenties om professioneel met juridische vragen om te gaan blijkt dat hiervoor met name relevante kennis benodigd is. Deze kennis is allereerst basiskennis van het Nederlandse rechtssysteem in het algemeen en kennis van specifieke rechtsgebieden waar hij mee in aanraking kan komen in het bijzonder. Daarbij is kennis nodig van de juridische regelingen zoals die van kracht zijn in de context waarbinnen de hbo-theoloog werkzaam is, zoals de kerkorde of de juridische positie in een instelling. Met name kennis van de eigen arbeidsrechtelijke positie is voor de onderzochte hbo-theologen nodig en is als een basisvoorwaarde te zien voor de uitoefening van de professie.

Om met deze kennis adequaat te kunnen werken is het nodig dat de hbo-theoloog situaties waarin zich een juridisch element zit kan herkennen. Voor het inschatten van de situatie, het kunnen overzien van de consequenties en het vinden van adequate hulp voelen de onderzochte hbo-theologen zich niet altijd bekwaam. Naar mijn indruk ontbrak het bij een aanzienlijk deel van de respondenten aan juridische sensitiviteit, waardoor ze mogelijke juridische elementen niet

herkennen en het idee hebben dat er niets juridisch speelt. Het eigene van het juridische taalveld en de ervaren moeilijkheid van de wet- en regelgeving systematiek spelen hierbij een rol. Deze vaardigheden worden voor een deel door opgedane ervaring eigen gemaakt. Een groot gedeelte van de onderzochte hbo-theologen geeft echter aan dat het juist aan ervaring ontbreekt.

Ook visievorming op de wijze waarop er met juridische vragen wordt omgegaan is van belang. Deze visie wordt gekleurd door de persoonlijke beroepsopvatting. Reflectie op de eigenstandigheid van het beroep kan er toe leiden dat dat juridische vragen zelfbewust tegemoet worden getreden.

6.3 Conclusie van de hoofdvraag

Hierboven zijn de conclusies van de drie deelvragen behandeld. Tezamen beantwoorden deze conclusies de hoofdvraag: "Over welke competenties dienen hbo opgeleide theologen te beschikken om, in hun eigen context, op professionele wijze te acteren wanneer zij zich hebben te verhouden tot het juridische domein?"

Uit het onderzoek blijkt allereerst *dát* de hbo-theoloog over juridische kwalificaties dient te beschikken om zich als professional tot het juridische domein te verhouden. Op de vraag *wélke* competenties dat dan moeten zijn, kan vervolgens aansluiting worden gezocht bij de kwalificaties zoals die worden gebruikt, en uitgewerkt zijn, in het sociaal-agogische domein. Het betreft dan juridische kwalificaties die betrekking hebben op het handelen als professional versus een cliënt/pastorant (*microniveau*), vanuit een arbeidsomgeving (*mesoniveau*) en het vermogen om te werken aan professionaliteit en professionalisering (*macroniveau*).

7 Aanbevelingen

Op grond van het literatuuronderzoek, het onderzoek onder hbo-theologen en de conclusies zoals die in het vorige hoofdstuk zijn weergegeven kom ik tot de volgende aanbevelingen:

- *Verankering in het competentieprofiel*
Kom tot een voldoende verankering in het competentieprofiel van de competenties die de hbo-theoloog nodig heeft wanneer deze zich heeft te verhouden tot juridische uitdagingen. Dit hoeft niet noodzakelijkerwijs een op zichzelf staande competentie te zijn. Juridische kwalificaties zouden goed onder te brengen zijn bij een competentie die gericht is op de professionele identiteit en/of het professioneel handelen van de hbo-theoloog. Bij de formulering is het aan te bevelen om aansluiting te zoeken bij de wijze waarop de juridische kwalificaties op micro-, meso- en macroniveau binnen het sociaal-agogisch domein worden gehanteerd.
- *Verdere uitwerking van de 'body of knowledge'*
Geef in de kennisbasis het onderdeel 'recht' de plaats die deze toekomt. Kennis van het recht is essentieel voor de (beginnende) beroepsbeoefenaar om niet handelingsonbekwaam, maar juist zelfbewust en sensitief voor de juridische (on)mogelijkheden als professional werkzaam te zijn. Bij de uitwerking hiervan kan mede gebruik worden gemaakt van wat in het '*Kader voor de hogere sociaal-agogische opleidingen, Vele Takken, één stam*' over recht is opgesteld.
- *Geef het vak 'recht' een plek binnen de opleiding*
Herintroduceer het vak recht binnen de opleiding. Dit zal er mede voor zorgen dat de toekomstige beroepsbeoefenaar in staat zal zijn om als professional de arbeidsmarkt te betreden. Een goede voorbereiding op de arbeidsmarkt maakt in die zin deel uit van de zorgplicht van de opleiding. Besteedt in ieder geval binnen de opleiding aandacht aan de volgende onderwerpen:
 - Algemene inleiding in de systematiek van wet- en regelgeving.
 - De implicaties van de vrijheid van Godsdienst voor de werkzaamheden van de hbo-theoloog.
 - De implicaties van Bijbels-theologische begrippen als 'recht en gerechtigheid' voor de wijze waarop de hbo-theoloog met het recht omgaat.
 - Aard, functie en werkwijze van kerkorden.
 - Juridische onderwerpen binnen het pastoraat. In dit verband is het tevens van belang om te komen tot actualisering van de 'Juridische gids voor het pastoraat'.
 - Juridische aspecten van de beroepsuitoefening, zoals geheimhouding, verschoningsrecht, samenwerking met andere professionals, ondernemerschap en beroepsaansprakelijkheid.
 - Arbeidsrechtelijke aspecten. Hierbij zou een 'arbeidsrechtelijke checklist' kunnen worden gemaakt waar alle relevante elementen zijn opgenomen die betrekking hebben op de precontractuele fase, het aangaan van de arbeidsovereenkomst zelf en de arbeidsrechtelijke aspecten tijdens de contractuele fase en de beëindiging daarvan.

8 Literatuurlijst

- Baarda, De Goede en Teunissen, (2009) *Basisboek Kwalitatief Onderzoek; Handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek*. Groningen: Noordhoff Uitgevers bv
- Boer, C. den (1993) *Oriëntatie in het Nieuwe Testament; Theologie in reformatorisch perspectief*. Zoetermeer: Boekencentrum
- Boersema, J.J. (2013) *Gerechtigheid in de bijbel – een begripsstudie*. Geschreven in opdracht van MWH Foundation en Prisma t.b.v. Micha Monitor.
- Boersema, P. (red.) (2014) *Onder Spanning; Een veelzijdige kijk op veranderingen in kerk en samenleving*. Utrecht: Kok.
- Bruinsma-de Beer, Joke, (2006) *Pastor in perspectief; Een praktisch-theologisch onderzoek naar de competentie van de pastor*, Gorinchem: NARRATIO, (diss.)
- Corstens, G.J.M. (2014) *Het Nederlandse strafprocesrecht, bewerkt door M.J. Borgers*, Deventer: Kluwer
- Erwich, R. *Gidsen in het landschap. Over de betekenis van Gerkens interpretive guide voor bezinning op het ambt*. In: Theologia Reformata, 56 nr. 4, 332-345 (december 2013)
- Erwich, R. (2014), *Beroepstrots! De hbo-theoloog als zelfbewuste beroepsgelovige*. Ede: CHE. Lectorale rede
- Erwich, R. (red.) (2016) *Grensgangers – pendelen tussen geloof en cultuur*. Utrecht: Kok
- Falk, Ze'ev W. (1992) *Law and Ethics in the Hebrew Bible in: Justice and Righteousness; Biblical Themes and their influence*. Sheffield: JSOT Press
- Ganzevoort, R.R. Verzoening na conflicten? Een praktisch-theologische benadering. In: In de Marge, 8 nr. 3, 12-20 (1999)
- Halík, Tomáš (2016) *Geduld met God; Twijfel als brug tussen geloven en niet-geloven*. Zoetermeer: Boekencentrum
- Huls, Nick, (2015) *Actie en reactie; Een inleiding in de rechtssociologie*, Den Haag: Boom Juridische uitgevers
- Jonge, Ed de, (2015) *Beelden van de professional; Inspiratiebronnen voor professionalisering*. (Diss.) Delft: Eduron
- Luytgaarden, Mr. Eric van de, (2006) *HBO-jurist brengt menselijke maat terug*.
<http://www.scienceguide.nl/pdf/20060925.pdf>
- Muynck, Bram de en Roeleveld, Evert (2005) *Competentiegericht leren, opleiden en begeleiden*, Amsterdam: Buijten & Schipperheijn,

Napel, Hans-Martien ten, (2016) 'Vrijheid van godsdienst als een tweederangs recht?' In: *Handelingen, Tijdschrift voor praktische theologie en religiewetenschap*, 2016/1

Oldenhuis et al (2009) Een neutrale staat: kreet of credo? Heerenveen: Protestantse Pers

Rossier, Theo, (2010) 'De aard van het recht', in: *Grondslagen van het recht, deel 2: Achtergronden*, Den Haag: Boom Juridische uitgever

Rueb, A.S. (2015) *Compendium van het burgerlijk procesrecht*, Deventer: Wolters Kluwer

Simons, P. (red.), *Recht voor de zorg- en welzijnsprofessional; Editie 2015-2016*, Den Haag: BIM Media

Snel, Johan (2010) *Recht van spreken; het geloof in de vrijheid van meningsuiting*. Zoetermeer: Boekencentrum

Van Dale; *Groot woordenboek van de Nederlandse taal* (p.660, 14^e editie, deel 2). Utrecht: Van Dale Lexicografie. (2005)

Velde, M. te, 'Uitdagingen en perspectieven voor het functioneren van voorgangers' in: *Theologia Reformata*, 56 nr. 4, 361-375 (december 2013)

Verhagen-van Kooten, M, (2002) *Recht door de gemeente; Juridische gids voor het pastoraat*, Zoetermeer: Boekencentrum

Verhoeven, Nel (2011) *Wat is onderzoek? Praktijkboek methoden en technieken voor het hoger onderwijs*. Den Haag: Boom Lemma uitgevers

Wright, C.J.H. (2004) *Old Testament Ethics for the people of God*. Nottingham: Inter-Varsity Press

Overige documenten:

Een professional met diepgang; Domeincompetenties voor de Bachelor of Theology (2006) Landelijk Overleg Opleidingen Godsdienst-pastoraal werk

Vele Takken, één stam. Kader voor de hogere sociaal-agogische opleidingen / Profilerings sociaal agogische opleidingen, in 2008 opgesteld in opdracht van de Sectorraad Hoger Sociaal Agogisch Onderwijs van de HBO-Raad. 2008, SPW Amsterdam

Kwalificaties Bachelor GPW (Competentieprofiel) Ede, april 2014

Landelijk beroeps- en opleidingsprofiel HBO-Rechten (2012)

Alumni onderzoek GPW 2011-2013; Landelijk onderzoek onder hbo-theologen. Ede, Teus van de Lagemaat, (2013)

Onderzoeksplan lectoraat 'Geloven in context'

<http://www.skgv-register.nl/organisatie/geschiedenis/> geraadpleegd op 2 maart 2016

Ook het kerkrecht moet efficiënter, Nederlands Dagblad, 24 augustus 2015.

‘Positie van de HBO-theoloog – kerkelijk werker’ Generale Synode 14 april 2011 KTO 11-02

Kerk 2025: Waar een Woord is, is een weg. Protestantse Kerk in Nederland, 2016

Regeling vaststelling lijst gereguleerde beroepen; Regeling van de Minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap van 16 januari 2008.

Bijlagen

- Gebruikte vragenlijst
- Resultaten vragenlijst (Excel-bestand)
- Topiclijst interviews
- Uitwerking interviews